

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMÎ DÖNEM VE İLK İSLÂMÎ ESERLER

Kültür Portalı

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009

ANKARA

2.2. Orta Asya'da İslâmi Dönem ve İlk İslâmi Eserler

Anahtar Kelimeler: Talas Savaşı, Satuk Buğra Han, Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Kitabı, Saltukname, Manas Destanı, Kutadgu Bilig, Dîvânü Lügati't-Türk, Atabetü'l Hakayık, Alp Er Tonga, Dîvân-ı Hikmet, Letafetnâme, Gül ü Nevruz, Mahzenü'l- Esrar, Muhakemetü'l Lugateyn, Şecere-i Terâkime, Şecere-i Türk, Babürnâme

Türklerin Araplarla ilk karşılaşması 642 yılında İran hükümdarlarının sonuncusu Üçüncü Yezdicerd'in Toharistan'da yenilmesiyle gerçekleşmiştir. Daha sonra Türklerle Araplar, uzun süre mücadele etmişler. İki topluluk arasındaki mücadele **Emevilerin** Orta Asya'nın büyük kısmını ele geçirmesi ile neticelenmiştir. Yeni bir din ve kültür dairesinin içerisine giren Türkler, daha önce benimsedikleri **Maniheizm** ve **Budizmden** uzaklaşıp İslam medeniyeti dairesine dâhil olmaya başlamışlardır.

O zamana kadar Ceyhun nehrini geçmeye cesaret edemeyen Araplar, Emevilerin Horasan valisi Ubeydullah bin Ziyad zamanında, 674 yılında, Ceyhun'u geçip Maverâünnehir'de önemli Türk şehri Buhara'yı kuşattılar. Buhara melikesi Kabaç Hatun ağır vergiler karşılığında şehri kurtarabildi ve 2000 Türkü Ubeydullah bin Ziyad'ın ordusuna asker olarak vermeyi kabul etti.

Bu şekilde Emevilerle başlayan Türk Arap yakınlaşması onların ardından **Abbasiler** devrinde daha da ileri noktalara varmıştır. Çinliler karşısında **Talas Savaşında** verilen mücadelede Türkler Abbasilerin yanında yer almış, **751** yılında Talas Irmağı kıyılarında yapılan savaş Türk ve Arapların zaferi ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Türklerle Araplar arasındaki mücadelelerin yerini ticarî münasebetler almış ve İslâm dini Türkler arasında yavaş yavaş tanınıp yayılmağa başlamıştır.

Türklerin kitleler hâlinde Müslüman olmaları özellikle 10. yüzyılda hız kazanmıştır. Karahanlı Devletinin sultanı **Satuk Buğra Han 940** yıllarında Müslüman olmuş ve İslâmiyet'i resmi devlet dini olarak ilân etmiştir. Türklerin kitleler halinde Müslüman oluşları bundan sonra hız kazanmıştır.

Türkler İslamiyet dairesine girmeden önce de yazılı bir edebiyata sahiptirler. Bunlardan bir kısmı sözlü olarak yaratılmış ürünler olup, sonradan sözlü şekilleri halk kültüründe unutulmuş ancak bir devirde yazıya geçirilmiş ve bugüne yazılı olarak ulaşmışlardır. **Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Kitabı, Divanü Lügati't- Türk**'teki bazı parçalar bunlardandır.

13. yüzyılda yaşamış, Rumeli'nin Türkleşmesinde büyük rolü bulunan **Sarı Saltuk**'un efsanevî hayatını anlatan Anadolu Türk destanlarından biri **Saltukname**'dir. Kırgız Türklerinin millî destanı olan **Manas Destanı** da İslâmî unsurlar taşıyan ilk destanlardandır.

İslâmî Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri olan **Kutadgu Bilig**, 6645 beyit içeren manzum olarak yazılmış bir **siyasetnâme** kitabıdır. Kutadgu Bilig'in kelime anlamı mutlu olma bilgisidir.

Dîvânü Lügati't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. **Kâşgarlı Mahmud** tarafından **1072** Ocağında yazılmaya başlanmış, **1077** Ocağında bitirilmiştir. Mahmud, eserini Abbasî halifesi **Ebü'l-Kasım Abdullah**'a sunmuştur. Eserin adı "Türk dillerini toplayan kitap"

anlamına gelmektedir. Kâşgarlı Mahmud, döneminin edebî dilinin sözlüğünü yazarken çeşitli Türk boylarının ağızlarına da yer vermiştir.

Kaşgarlı Mahmud'un **Dîvânü Lûgati't-Türk** adlı eserinde madde başlarına verilen örneklerde yer alan dörtlüklerin bir araya getirilmesiyle tam metnini elde edebildiğimiz **Alp Er Tonga** destanından Kutadgu Bilig'de de bahsedilmektedir. Bu iki büyük kaynak Alp Er Tonga'yı **Şehname**'nin kahramanı **Afrasyab** ile birleştirmektedirler.

Yükneklî **Edib Ahmed bin Mahmud** tarafından tahminen 12. yüzyılda yazılmış manzum bir öğüt ve ahlâk kitabı olan **Atabetü'l Hakayık** İslâmî devrin ilk eserlerindedir. İlk Türk mutasavvıfı **Hoca Ahmed Yesevî**'nin şiirlerinin toplandığı yazmalar olan **Dîvân-ı Hikmet** de yine bu dönemin ürünlerindedir.

Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde 14. yüzyılda oluşmaya başlamış, 15. yüzyılın başlarında Timurlular zamanında en yüksek seviyesine ulaşmış ve 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş olan Çağatay edebiyatı döneminde de yine İslâmî dönem ürünleri devam etmiştir. Çağatay Türkçesini kullanarak Çağatay Edebiyatını yaratan **Ali Şir Nevayi**, **Ebul Gazi Bahadır Han** başta olmak üzere devrin diğer şahsiyetlerinin oluşturduğu dönemin belli başlı eserleri şunlardır: **Letafetnâme**, **Gül ü Nevruz**, **Mahzenü'l-Esrar**, **Muhakemetü'l Lugateyn**, **Şecere-i Terâkime**, **Şecere-i Türk**, **Babürnâme** vb.

Kaynak (Source):

- Akalın, Ş. Haluk, "Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâme'si", **TDAY Belleten 1992**, Türk Dil Kurumu yayını, s. 37-59, Ankara, 1995
- Akalın, Ş. Haluk, "Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâmesi", **Zeynep Korkmaz Armağanı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, ss. 63-87, Ankara, 1996.
- Akalın, Ş. Haluk, "Kitâb-ı Dede Korkut'un Anadolu Türk Destanlarından Saltuk-nâme'ye Etkisi", **Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti Milletler Arası Dede Korkut Şenlikleri**, 7-9 Nisan 2000, Bakû, Azerbaycan.
- Akalın, Ş. Haluk, **Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme I**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara, 1987.
- Akalın, Ş. Haluk, **Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara, 1988.
- Akalın, Ş. Haluk, **Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme III**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara, 1990.
- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- Akarpınar, Bahar, "Divan-ı Hikmet ve Etkileri", **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 211-218, İstanbul 2006.
- Aksoy, Mustafa, "Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tonga (Efrâsiyâb)", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 554-568, Ankara 2002.
- Arat Reşit Rahmeti, **Eski Türk Şiiri**, TTK Yayınları, Ankara, 1965.
- Arat, Resid Rahmeti, "Kutadgu Bilig", **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, s.1038-1047, İstanbul 1952.
- Arat, Resid Rahmeti, **Kutadgu Bilig I, Metin**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1947.
- Arat, Resid Rahmeti, **Kutadgu Bilig III**, İndeks, İndeksi Nesre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.
- Arat, Resid Rahmeti, **Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi**, Türk Kültürü IX/98, Aralık 1970, (2-22), s.70-90.

- Arat, Resid Rahmeti, **Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig II**, Çeviri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1959.
- Arat, Reşit Rahmeti, "Hakim Ata", **İA, V**, s. 101-103, 1948.
- Arsal, S. M, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul 1974.
- Arsal, Sadri Maksudi, **Kutadgu Bilik** (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın 1947 Yılı, 2. Sayısından Ayrı Basım), İstanbul 1947.
- Atalay, Besim. **Divanü Lügati't- Türk Tercümesi**. TDK Yay. Ankara 1992.
- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
- Barthold, V. V., "Eski Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Düşünceler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, s. 645- 665, Ankara 2002.
- Barthold, W., **İslam Medeniyet Tarihi**, Haz. Fuad Köprülü, Ankara 1975.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Caferoğlu, Ahmet, "Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı." **Türk Dünyası El Kitabı**, II.cilt, Ankara 1992.
- Canpolat, Mustafa "Ahmet Yesevî,", **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, Ankara: KB Yay., XTV: 860-873, 2000.
- Canpolat, Mustafa, "Çağatay Dili ve Edebiyatı, Türkler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, s. 769-776, Ankara 2002.
- Coşkuner, Fahrettin, "Gazneliler Döneminde Nesir", **Nüsha**, Yıl: Iv, Sayı: 13, Bahar 2004.
- Cöhce, Salim, "Gaznelilerin Hindistan Hakimiyetleri", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 522-525, Ankara 2002.
- Cunbur, Müjgân , "Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", **Erdem, Ahmet Yesevî Özel Sayısı**, VII: 21: 838-858, 1995.
- Danişmend, İsmail Hami, **Türkler Niçin Müslüman Oldu?**, Haz. Cemal Aydın, İstanbul 2008.
- Dankoff, Robert, James Kelly, **Mahmud- al Kaşgari Compendium of the Turkic Dialects Diwan Lugat at Turk**, Harvard 1982-1985.
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Divanü Lügati't Türk**, Mahmud El Kaşgari, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ebülgazi Bahadır Han, **Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)**, Haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Eckman, J., **Çağatayca El Kitabı**, Çev. Günay Karağaç, İstanbul 1988.
- Eckman, J., **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay., Ankara 1996.
- Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Ekici, Metin, "Destanlar", **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 83-216, İstanbul 2006.
- Elçin Şükrü, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Eraslan, Kemal, **Ahmed-i Yesevî, Divân-ı Hikmet Seçmeler**, Ankara: KB Yay., 1991.
- Eraslan, Kemal, **Divan-ı Hikmetten Seçmeler**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.
- Ercilasun Ahmet B., "Şu Destanı Hakkında", **Millî Folklor**, S.12, Kış (1991)
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Ercilasun, Ahmet B., **Kutadgu Bilig Grameri –Fii-**, Gazi Ü. Yay.: 33, Ankara 1984.
- Ercilasun, Ahmet B, "Ahmet Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları", **Türk Kültürü Araştırmaları. Şükrü Elçine Armağan**. Ankara: TKAE Yay., 105-109, 1998.
- Ercilasun, Ahmet B., "Karahanlı Devri Edebiyatı" **Büyük Türk Klasikleri**, C.1, s. 114-180, Ötüken Söğüt Yay., İstanbul 1985.

- Eren, Hasan, "Çağatay Lugatleri Hakkında Notlar", **DTCF Dergisi VIII**, s. 145-163
- Ergin, Muharrem, "Doğu Türkçesi (Çağatayca)", **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 211- 223, Ankara 1992.
- Ergin, Muharrem, "R. Rahmeti Arat'ın Bazı Eserleri-Kutadgu Bilig I", **Türk Kültürü III/27** (Ocak 1965) (74-75)s. 214-215.
- Esin, Emel, "Türklerin İslamiyete Girişi", **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara 1987.
- Esin, Emel, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş**, İstanbul 1978.
- Genç, Reşat, "Karahanlılar Tarihi", **Genel Türk Tarihi 2**, s. 693-716, Ankara 2002.
- Genç, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, İstanbul 1981.
- Golden, Peter B., **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, KaraM, Ankara 2002.
- Gumilev, Lev, **Eski Türkler**, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 1999.
- Gülensoy, Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Gülensoy, Tuncer, "Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine", **TKA XXII/1-2** (Ankara 1984), N. Akder Armağanı, s. 90-103.
- Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1999.
- İnan, Abdulkadir, "Çağatay Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 80-102, Ankara 1992
- Johanson, Lars, "Türk Dili", **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 62-80, İstanbul 2006.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Eski Türk Dini**, İstanbul 1973.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, Kültür Bakanlığı Yay: 368, İstanbul 1980.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994 .
- Kara, Mehmet, **Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig**, Kültür Bakanlığı Yay: 2031, Ankara 1998.
- Karaismailoğlu, Adnan, "İslamiyet Sonrasında İlk Farsça Şiirlerde Türkler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, s. 903-913, Ankara 2002.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Selçuklu Dönemi Şiiri ve Mevlâna'nın Şiirinin Özellikleri", Sümam Yayınları: 1 / **Bildiriler Serisi: 1** / Yıl: 2007.
- Kartal, Ahmet, "Klasik Türk Edebiyatını Yeniden Tanımlamak", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu**, 12-13 Nisan 2007, s. 61-72. İstanbul 2007.
- Kaşgarlı mahmut, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi**, TDK Yayınları C. 3, Ankara, 1999.
- Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.
- Kazmaz, Süleyman, **Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig** (Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme), Türk Kültürünü Arastırma ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2000.
- Kitapçı, Z., **İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları**, Konya 1996.
- Kitapçı, Zekeriya, "Türklerin Müslüman Oluşu", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 263-270, Ankara 2002.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1970.
- Koyuncu, Mevlüt, "Türkler ve İslam Dünyası", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 336-351, Ankara 2002.
- Köprülü M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1928.
- Köprülü, M. Fuad, "Çağatay Edebiyatı", **İslâm Ansiklopedisi**, 3. cilt, s. 270-323, Ankara 1945.
- Köprülü, M. Fuad, "Ahmed Yesevi", **İA**, İstanbul
- Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991.
- Köymen, Altan, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989.

- Kutadgu Bilig (Kahire Nüshası), Yusuf Has Hacib**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası**, Türk Dil Kurumu Yayını, İstanbul 1942
- Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1943.
- Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943.
- Kutluer, İlhan, "Hikmet," *DİA*, XVII: 508-511, 1998.
- Mansuroğlu, Mecdut, "Karahanlıca", *Târîhî Türk Şiveleri* (çeviren: Mehmet Akalın), Ankara 1979.
- Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 479-508, Ankara 2002.
- Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Popüler Tasavvufun Öncüsü: Ahmet Yesevi ve Hikmetleri (XII. Yy.), Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik", **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 204-210, İstanbul 2006.
- Özkan, Mustafa, "Selçuklular Ve Beylikler Devrinde Edebiyat", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 336-351, s. 636-670, Ankara 2002.
- Özkan, Mustafa, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 336-351, s. 593-608, Ankara 2002.
- Özönder, S. Barutçu, "Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri", 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Öztürk, Ali, **Türk Anonim Edebiyatı**, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1995.
- Palabıyık, M. Hanefî, "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 509-521, Ankara 2002.
- Pritsak, O. "Karahanlılar", **İA**, 1997.
- Rásony, László, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993.
- Sepetçioğlu, M. Necati, **Karşılaştırmalı Türk Destanları**. 3. Basım, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1995.
- Sepetçioğlu, M. Necati, **Türk Destanları**. İstanbul: Toker Yayınları, 1986.
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul 1999.
- Şeşen, Ramazan, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 1998.
- Tanyu, Hikmet, **Türklerin Dinî Tarihçesi**, İstanbul 1978.
- Tekin, Talat, "Karahanlı Dönemi Türk Siiri", **Türk Dili**, Türk Siiri Özel Sayısı I (Eski Türk Siiri) Yıl: 36, Cilt:I, Sayı: 409, Ocak 1986, s. 81-157.
- Togan, A. Zeki Velidî, **Oğuz Destanı**, İstanbul 1972.
- Togan, Z. V., **Kuran ve Türkler**, İstanbul 1971.
- Togan, Z. V., **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.
- Togan, Z., V., "Türk Destanının Tasnifi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 502-510, Ankara 2002.
- Toparlı, Recep, "İslâmî Türk Edebî Çevresi", **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C. 4, AKM Yay., s. 136-144, Ankara 2004.
- Turan, Fikret, "Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi: Harezm Kıpçak, Mısır, Suriye ve Çağatay Sahası", **Türk Edebiyatı Tarihi**, c. 1, s. 672- 682., İstanbul, 2006.
- Turan, Osman, **Türk Cihan Mefkûresi Tarihi**, İstanbul 1969.
- Turan, Osman, "Türkler ve İslamiyet", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 290-304, Ankara 2002.
- Ural, Orhan, **Üç Destan: Oğuz Kağan, Ergenekon, Köroğlu**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.
- Yazıcı, Nesimi, "İdil (Volga) Bulga Hakanlığı'nda İslâmiyet" **Genel Türk Tarihi 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. Özaydın, Abdülkerim, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 239-262, Ankara 2002.

- Yıldız, H., **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 1976.Yıldız, Naciye, “Manas Destanı” (Çımbay Tursunbekov ile birlikte) **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Yıl.3, C.3, S.9, Ağustos 1995, s.65-81.
- Yıldız, Naciye, “Manas Destanı ve Kırgız Halk Edebiyatı” **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 547-553, Ankara 2002
- Yıldız, Naciye, “Wilhelm Radloff; Hayatı, Eserleri, Manas Destanı”, **Türk Kültürü**, S.384 (Nisan 1995), s.205-224, Ankara 1995.
- Yılmaz, Bahar, **Kutadgu Bilig’den Seçmeler**, Karanfil Yayınları, İstanbul 2004.
- Yüce, Kemâl, **Saltuk-nâme’de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, s.20-100, Ankara, 1987.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMİ DÖNEM VE İLK İSLÂMİ ESER
TÜRKLERİN MÜSLÜMANLIĞI KABULÜ

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009

ANKARA

2.2.1. Türklerin Müslümanlığı Kabulü

Anahtar Kelimeler: İslamiyet ve Türkler, Emeviler, Abbasiler, Talas Savaşı, Kaşgarlı Mahmut, Satuk Buğra Han

Türklerin Araplarla ilk karşılaşması 642 yılında İran hükümdarlarının sonuncusu Üçüncü Yazdicerd'in Toharistan'da yenilmesiyle gerçekleşmiştir. Daha sonra Türklerle Araplar, Horasan'ın Arapların eline geçmesi üzerine, Arapların Orta Asya içlerine kadar yayılma çabaları ve Türklerin buna karşı mücadeleleri sırasında sıkı ilişkilere girmişlerdir. İki topluluk arasındaki mücadele **Emevilerin** Orta Asya'nın büyük kısmını ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Yeni bir din ve kültür dairesinin içerisine giren Türkler, daha önce benimsedikleri **Maniheizm** ve **Budizmden** uzaklaşıp İslam medeniyeti dairesine dâhil olmaya başlamışlardır.

O zamana kadar Ceyhun nehrini geçmeye cesaret edemeyen Araplar, Emevilerin Horasan valisi Ubeydullah bin Ziyad zamanında, 674 yılında Ceyhun'u geçip Maveraünnehir'de önemli Türk şehri Buhara'yı kuşattılar. Buhara melikesi Kabaç Hatun ağır vergiler karşılığında şehri kurtarabildi ve 2000 Türk'ü asker olarak Ubeydullah bin Ziyad'ın ordusuna vermeyi kabul etti.

Emevi sultanı Aldülmelik'in oğlu Velid, Kuteybe Bin Müslim'i Horasan valisi yapmıştır. Onun zamanında Araplar bütün Maveraünnehir'i ve Batı Türkistan'ı ele geçirdiler; ancak Kuteybe'nin ölümünden sonra Araplar Orta Asya'da tutunamadılar. Köktürklerin yeniden güçlendikleri dönemde Költigin kaybettikleri toprakları geri almıştır. Daha sonra Orta Asya'da Köktürk kağanlığının yıkılmasının ardından Batı Türkistan Türgiş hâkimiyeti; Doğu Türkistan ve Baykal Gölü civarı Uygur hâkimiyeti altına girmiştir. Bu devirde Batı Türkistan'da hüküm süren Türgiş hakanlığı ile Arap İslam devleti arasında büyük mücadeleler yaşanmaktadır. Türgişlerin ünlü kağanı Su-lu Kağan, Arapların elindeki bazı Türk şehirlerini geri almıştır. Fakat Su-lu kağan'ın ölümünden sonra ortaya çıkan otorite boşluğu, Batı Türkistan'ın Araplar tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırmıştır.

Bu şekilde Emevilerle başlayan Türk Arap yakınlaşması ardından **Abbasiler** devrinde daha da ileri noktalara varmıştır. Abbasiler Emevilere karşı yabancı halklarla birleşerek iktidarı ele geçirdikleri için devlet ve ordularında diğer unsurlardan özellikle de Türklerden yardım almış, onları üst düzey yönetimde kullanmışlardır. Öyle ki, Halife Mutasım Arap ve İranlılardan oluşan ordusunu dağıtarak Türklerden oluşan bir ordu oluşturmuş ve seferlerinde bu ordu ile yola çıkmıştır. Özellikle Çinliler karşısında **Talas Savaşında** verilen mücadelede Türkler Abbasilerin yanında yer almış **751** yılında Talas Irmağı kıyılarında yapılan savaş Türk ve Arapların zaferi ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Türklerle Araplar arasındaki mücadelelerin yerini ticarî münasebetler almış ve İslâm dini Türkler arasında yavaş yavaş tanınıp yayılmağa başlamıştı.

Türklerin Abbasiler zamanında elde ettikleri bu güç Abbasilerin zayıflama dönemlerinde daha da artmış, Türk komutanlar kendi hâkimiyetlerini kurmaya başlamış, Türk emirleri özellikle 10. yüzyıldan itibaren bölgede önemli güç haline gelmişlerdir. Bütün bu tarihî mecburiyet nedeniyle 9. yüzyıldan itibaren kökleri atılan Türk Arap yakınlaşması 11.-12. yüzyılda en yüksek devrini yaşamış, bu iki büyük kavim birbirini anlamak üzere birbirinin dilini öğrenmeye başlamıştır. Öyle ki büyük Türk dircisi **Kaşgarlı Mahmut** Türkçenin Arapça karşısında hiç de ezilecek bir dil olmadığını gösteren dev eserini vücuda getirmiştir.

Türklerin kitleler hâlinde Müslüman olmaları özellikle 10. yüzyılda hız kazanmıştır. Henüz 900 tarihlerinde İtil (Volga) çevresinde bulunan Bulgar Türkleri arasında Müslümanlığa çok büyük ilgi vardı. Nitekim İtil Bulgarları hükümdarı Almış Han, 920'de Abbasi halifesine müracaat ederek din âlimleri ve mimarlar göndermesini rica etmişti. Aynı tarihlerde Önce Karluk, Yağma ve Çiğil boyları, ardından Oğuzlar arasında İslâmiyet yayıldı. Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri, ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlı Devleti'ni, Oğuzlar ise Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Karahanlı Devletinin sultanı **Satuk Buğra Han 940** yıllarında Müslüman olmuş ve İslâmiyet'i resmi devlet dini olarak ilân etmiştir. Türklerin kitleler halinde Müslüman oluşları bundan sonra hız kazanmıştır.

Kaynak (Source):

Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006

Arsal, S. M, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul 1974.

Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.

Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.

Barthold, V. V., “Eski Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Düşünceler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, s. 645- 665, Ankara 2002.

Barthold, W., **İslam Medeniyet Tarihi**, Haz. Fuad Köprülü, Ankara 1975.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Çubukçu, A., **Türk İslam Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler**, Ankara 1987.

Danişmend, İsmail Hami, **Türkler Niçin Müslüman Oldu?**, Haz. Cemal Aydın, İstanbul 2008.

Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003

Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.

Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Esin, Emel, “Türklerin İslamiyete Girişi”, **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara 1987.

Esin, Emel, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş**, İstanbul 1978.

Genç, Reşat, "Karahanlılar Tarihi", **Genel Türk Tarihi 2**, s. 693-716, Ankara 2002.

Genç, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, İstanbul 1981.

Gibb, H. a. R., **Orta Asya'da Arap Fütuhâtı**, (Çev. M. Hakkı) Türkiyat Enstitüsü Yay., İstanbul, 1930

Golden, Peter B., **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, KaraM, Ankara 2002.

Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1999.

Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.

Kafesoğlu, İbrahim, **Eski Türk Dini**, İstanbul 1973.

Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.

Kitapçı, Z., **İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları**, Konya 1996.

Kitapçı, Zekeriya, “Türklerin Müslüman Oluşu”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 263-270, Ankara 2002.

Koyuncu, Mevlüt, “Türkler ve İslam Dünyası”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 336-351, Ankara 2002.

Köprülü M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1928.

Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991.

Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1993.

Özönder, S. Barutçu, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001

Rásony, László, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993.

Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul 1999.

Şeşen, Ramazan, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 1998.

Tanyu, Hikmet, **Türklerin Dinî Tarihçesi**, İstanbul 1978.

Togan, Z. V., **Kuran ve Türkler**, İstanbul 1971.

Togan, Z., V., **Umûmi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1970.

Toparlı, Recep, “İslamî Türk Edebî Çevresi”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C. 4, AKM Yay., s. 136-144, Ankara 2004.

Turan, Osman, **Türk Cihan Mefkûresi Tarihi**, İstanbul 1969.

Turan, Osman, “Türkler ve İslamiyet”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 290-304, Ankara 2002.

Yazıcı, Nesimi, "İdil (Volga) Bulga Hakanlığı'nda İslâmiyet" **Genel Türk Tarihi 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 239-262, Ankara 2002.

Yıldız, H., **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 1976.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER / Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. Hale KÜNÜÇEN

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLAMİ DÖNEM VE İLK İSLAMİ ESERLER

Kültür Portalı

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009

ANKARA

2.2.3. Saltukname: İlk İslami Destan

Anahtar Kelimeler: Saltuknâme, Sarı Saltuk, Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, Şerif Hızır, Kaligra Sultan, Saint Nicolás.

Saltuknâme 13. yüzyılda yaşamış, Rumeli'nin Türkleşmesinde büyük rolü bulunan **Sarı Saltuk**'un efsanevi hayatını anlatan Anadolu Türk destanlarından biridir. Eser Cem Sultan'ın isteği üzerine **1480** civarında **Ebu'l-Hayr-ı Rûmî** tarafından kaleme alınmıştır. Cem Sultan bu menkabeleri bizzat halk arasında dinlemiş ve bunun üzerine toplanması için emir vermiştir. Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un menkıbelerinin yanı sıra, dönemin önemli kişilerinin menkıbeleri ve bu kişilerin Sarı Saltuk ile olan münasebetleri de anlatılmaktadır.

Oğuzname ve Tevârih-i Al-i Selçuk gibi tarih kaynaklarına göre, 1246'larda Moğollar'ın Anadolu'ya iyice hâkim olmasının ardından II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra oğulları II. İzzeddin Keykavus, IV. Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad arasında şiddetli taht kavgaları başlar. Bu kardeş kavgasında yenilen II. İzzeddin Keykavus, maiyeti ile birlikte Bizans İmparatoru VIII. Mihael Paleologos'dan yerleşmek için yardım ister. Bizans İmparatoru da kendisine Romanya'daki Dobruca topraklarını uygun görür. 1263-64 yıllarında İznik ve İzmit taraflarından 20-30 obalık bir Türkmen nüfusu Rumeli'ye geçer ve Dobruca'ya yerleşir. Göç eden bu Türkmenlerin başında **Sarı Saltuk** bulunmaktadır.

Yine kaynaklarda belirtildiğine göre İzzeddin Keykavus imparatoru devirme girişiminde bulunur ve bunun üzerine Enez'e hapsedilir. Buradan Kırım Hanı Berke tarafından kurtarılır ve sonra Türkmenler ile birlikte Kefe'ye gidip yerleşir. İzzeddin'in 1278'de vefatı üzerine Türkmenler Sarı Saltuk'la birlikte Dobruca'ya dönerler. Sarı Saltuk burada vefat ettiği 1293 yılına kadar yaşar ve Babadağı'ndaki zaviyesine gömülür.

Sarı Saltuk'un tarihî şahsiyeti ve hüviyeti hakkındaki bilgiler menkabevî rivayetlere dayanmaktadır. İbn-i Battuta, onun velî sayıldığını; ancak hakkında şeriata uymayan şeylerin de rivayet edildiğini belirtir. Vilâyetnâme'de ise onun basit bir çoban iken Hacı Bektaş sayesinde ermişliğe ulaştığı, Hacı Bektaş'ın onu halife yaparak Rumeli'ye gönderdiği, Kaligra denilen yerde bir ejderhayı öldürüp halkı kurtararak onları Müslüman yaptığı kaydedilmiştir. Sarı Saltuk'un Saltuknâme'de peygamber soyundan olduğu geçmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde ise Ahmed Yesevî'nin halifelerinden biri olduğu ve Hacı Bektaş'la beraber Rum ülkesine geldiği belirtilir. Bütün bu rivayetler, Sarı Saltuk'un Rumeli'de ve Müslüman olmayan diğer ülkelerde savaşarak Müslümanlığı yaymaya çalışan bir gazi-derviş olduğunda birleşirler.

Asıl adı **Şerif Hızır** olmakla beraber, **Seyyid Şerif**, **Şerif Gazi**, **Sarı Saltuk**, **Saltuk-ı Rûmî** gibi adlarla da anılmıştır. Bu efsaneye göre, Sarı Saltuk bir rüya görür ve bunun üzerine Battal Gâzinin atı ile Hazret-i Hamza'nın silâhlarını alarak Müslümanlığı yaymak üzere savaşlara başlar. Ona yenilip Müslümanlığı kabul eden bir Hıristiyan beyi ona “çok kuvvetli” anlamına gelen “Saltuk” adını verir. Anadolu, Rumeli, Asya, Avrupa ve Afrika'da Müslümanlığı yaymaya çalışan Sarı Saltuk, bir fedainin hançer darbesiyle şehit olur. Vefâtından önce Anadolu'da bütün beylerin Osman Bey'e tâbi olmalarını vasiyet etmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde onun halk arasında **Kaligra Sultan**, **Saint Nicolás** olarak tanındığı kaydı düşülmüştür. Bunun sebebi onun rahip kıyafetiyle dolaşması olmalıdır. Zamanının Hacı Bektaş, Fakih Ahmed, Seyyid Mahmud-Hayranî, Ahi Evren gibi evliaları

ile dostluk kurmuştur. Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un ölümünden sonraki olaylara da yer verilmiştir. Oğulları İbrâhîm ve Muhammed, babalarının yolunda Allah rızâsı için savaflara devâm etmişler ve Osmanlı pâdişâhlarının emrine girmişlerdir.

Kaynak (Source):

- Akalın, Ş. Haluk, "Ebülhayr Rûmî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, s.360-362, İstanbul, 1994.
- Akalın, Ş. Haluk, "Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâme'si", **TDAY Belleten 1992**, Türk Dil Kurumu yayını, s. 37-59, Ankara, 1995
- Akalın, Ş. Haluk, "Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâmesi", **Zeynep Korkmaz Armağanı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, ss. 63-87, Ankara, 1996.
- Akalın, Ş. Haluk, "İyelik Eki Yığılmasının Saltuk-nâme'deki Örnekleri", **VIII. Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1987
- Akalın, Ş. Haluk, "Kitâb-ı Dede Korkut'un Anadolu Türk Destanlarından Saltuk-nâme'ye Etkisi", **Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti Milletler Arası Dede Korkut Şenlikleri**, 7-9 Nisan 2000, Bakû, Azerbaycan.
- Akalın, Ş. Haluk, "Saltuk-nâme'deki Ad Verme Hadiseleri", **III. Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi**, 1989
- Akalın, Ş. Haluk, "Saltuk-nâmedeki Ata Sözlere", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, S.4, s. 55-69, Adana, 1996.
- Akalın, Ş. Haluk, "Saltuk-nâme'nin Dördüncü Yazma Nüshası Üzerine", **Millî Kültür Dergisi**, S. 67, s. 42, Ankara, 1989
- Akalın, Ş. Haluk, "Saltuk-nâme'nin Yeni Bulunan Nüshaları ve Bazı Düşünceler", **Türk Kültürü Araştırmaları**, c.XXIV/2, s. 229, Ankara, 1989.
- Akalın, Ş. Haluk, "Saltuk-nâme'ye Göre XIII. Yüzyılda Kıbrıs ve Adalar", **II. Uluslar Arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-26 Kasım 1998, Gazi Mağusa / K.K.T.C.
- Akalın, Ş. Haluk, "Sarı Saltuk ve Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâme'si, Renkler", **Kriterion yayını**, s.156-176, Bükreş, Romanya, 1995
- Akalın, Ş. Haluk, "Sarı Saltuk'un Türbe ve Makamları Üzerine", **I. Türk Dünyası Eren ve Evliyalrı Kongresi**, 12-17 Ağustos 1998, Kültür Bakanlığı-ERVAK, Ankara
- Akalın, Ş. Haluk, "Sledite na Sarı Saltuk v Rumeliya i Svetata Obitel na Sveti Naum / Sarı Saltuk v Ohrid", **İslyam i Kultura İzsledvaniya**, s. 26-51, Sofya, Bulgaristan, 1999
- Akalın, Ş. Haluk, **Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme I**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara, 1987.
- Akalın, Ş. Haluk, **Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara, 1988.
- Akalın, Ş. Haluk, **Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme III**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara, 1990.
- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara 2004.
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Ocak, A. Yaşar, **Sarı Saltuk: Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 2006.

Togan, Z., V., “Türk Destanının Tasnifi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 502-510, Ankara 2002.
Yüce, Kemâl, **Saltuk-nâme’de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, s.20-100, Ankara, 1987.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMÎ DÖNEM VE İLK İSLÂMÎ ESERLER
MANAS DESTANI VE EDEBİYATIMIZDAKİ YERİ**

Prof. Dr. Ahmet MERMER

**EKİM - 2009
ANKARA**

2. 2. 4. Manas Destanı Ve Edebiyatımızdaki Yeri

Anahtar Kelimeler: Manas Destanı, Manasçı, Semetey, Seytek, Er Töstük, Colay Han, Şala Manasçı, Nagız Manasçı, İrci, Manas Üçlüğü, Keldibek

Kırgız Türklerinin millî destanı olan **Manas Destanı**, 500 bin mısradan fazla ve tamamen manzumdur. Destan Manas'ın oğlu **Semetey**, torunu **Seytek** ile ilgili kısımlardan ve yine Manas destanının çerçevesine giren **Er Töstük** ile **Colay Han** destanlarından oluşmaktadır. Kırgız Türkleri arasında geniş bir kahramanlık hikâyesi olarak 11.ve 12. yüzyıllarda oluşmaya başlayan, kısa bir sürede büyük bir Türk destanı halini alan Manas, en eski Türk destanlarının motiflerinden, mitolojik unsurlardan da izler taşıyan dünyanın en büyük destanıdır.

Manas destanı adeta bir tarih ve folklor ansiklopedisi gibi Kırgızların bütün gelenek ve göreneklerini, törelerini, inançlarını, dünya görüşlerini, başka milletlerle olan ilişkilerini, masallarını ve ahlak anlayışlarını ifade eder. Destan, Kırgızların iç ve dış düşmanları, Budist Kalmuklar, Çinliler, kısmen de Uygur ve diğer Orta-Asya Türk kabileleriyle yaptıkları hürriyet mücadelesini konu alır. Manas'da adı geçen coğrafi yerler, mücadele edilen kavimler, tarihi ve coğrafi gerçeklere uygundur. Destandaki olaylar sihir ve büyüye bağlı olarak hayali sahnelerde geçse de diğer taraftan destan çok realist bir üsluba sahiptir. Adeta gerçek bir roman gibidir.

Manas Destanını kopuz eşliğinde şarkı söyleyip, tıpkı bir meddah gibi çeşitli hareketlerle destanı bir tiyatro oyunu gibi sergileyen kişilere **Manasçı** denir. Manasçılar, destanın tamamını ezbere okurlar. Manasçılar, destanı bilme derecelerine göre de ikiye ayrılırlar. Destandan bazı parçaları, epizodları bilip anlatanlara **Şala Manasçı** (Yarı Manasçı), destanın tamamını usulüyle anlatanlara da **Nagız Manasçı** (Gerçek Manasçı) denilir. Gerçek manasçılar destanın üç büyük kolunu bütün epizodlarıyla, kesintisiz olarak anlatırlarsa birkaç ayda, kesintili olarak anlatırlarsa ancak altı ayda anlatabilirler. Manasın bir kısmını söyleyenlere ise **İrci** denmektedir. Manasçı destanı anlatırken kendi zamanında etki altında kaldığı olayları ve kendi duygu ve düşüncelerini de destana katabilir. Bilinen en eski ve efsanevi manasçı, **Keldibek** adlı Manasçıdır. Tabi onun ardından birçok ünlü Manasçı yetişmiştir.

Üç büyük koldan ibaret olan Manas destanının bu üç koluna **Manas Üçlüğü** adı verilmektedir. Manas adını taşıyan birinci kısmı; kahramanın doğuşu, güç sahibi olarak kendini tanıtmayı, Kırgızlar arasındaki mücadelelerde şöhret kazanması, Kalmuklara karşı elde ettiği başarılar, Kırgızları bir bayrak altında toplaması, ülkesini düşman istilasından kurtarması gibi olay örgülerinden oluşur. Manas'ın öldürülmesinden sonra, Kırgızlar arasındaki iç çekişmeler artar, hâkimiyet mücadelesi yeniden başlar.

Destanın Semetey ve Seytek kollarında ise daha çok Kırgızların kardeş kavgaları, şahsî mücadeleler, hanlar ve beyler arasındaki vuruşmalar anlatılır. Semetey'den adını alan ikinci bölümde, Manas'ın karısı Kanıkey, ve annesi Çıyırdı, küçük Semetey'i yanlarına alarak Buhara'ya, Manas'ın kayınbabası Temir Han'ın yanına giderler. Semetey burada dayısı İsmail'in yanında on dört yaşına kadar kim olduğunu bilmeden büyür. Kim olduğunu öğrendiğinde Talas'a gelir, hâkimiyeti amcalarının ve dedesinin elinden alır. Kırgızlar arasındaki iç çekişmeler, kanlı vuruşmalar devam eder. Sonunda akrabalarından İlyas Han, Semetey'i öldürür, karısı Ayçörek'le evlenir.

Üçüncü bölüm Manas'ın torunu Seytek'in hayat hikâyesinden ibarettir. Seytek de büyüdüğüde babasının katillerinden intikamını alır, hâkimiyeti eline geçirir, esir ninesi

Kanıkey'i kurtarır.

Destanın bu üç büyük kolundan başka, Manas destanı içinde kabul edilen **Er Töstük** ve **Colay Han** destanları vardır. Bazı ilim adamları bu son iki kolu bağımsız birer destan olarak görürler.

Kırgızların bu büyük destanını bilimö dünyasına ilk defa duyuran kişi Kazak âlimi **Çokan Velihanoğlu** (1835-1865) olmuştur. Onun ardından Radloff, 1862, 1864, 1869 yıllarında Kırgızistan'a yapmış olduğu seyahatlerde Manas'dan derlediği parçaları yazıya geçirmiş, bunları Kırgızca, Rusça ve Almanca olarak yayımlatmıştır. Bu yayınların ardından günümüze kadar Manas destanı ile ilgili çalışmalar durmamış tam tersine hız kazanmış, Manas destanı birçok yönlerden bilim dünyasına konu olmuştur.

Kaynak (Source):

Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.

Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Ekici, Metin, "Destanlar", **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 83-216, İstanbul 2006.

Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Gülensoy Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.

Togan, Z., V., "Türk Destanının Tasnifi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 502-510, Ankara 2002.

Yıldız, Naciye, "Manas Destanı" (Çınbay Tursunbekov ile birlikte) **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Yıl.3, C.3, S.9, Ağustos 1995, s.65-81.

Yıldız, Naciye, "Manas Destanına Yansıyan Efsanevî Yardımcı Kahramanlar", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi**, 1995

Yıldız, Naciye, "Manas Destanında, Oğuz Kağan Destanında ve Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Benzerlikler", **Kırgızistan-Manas Üni.**, 1995.

Yıldız, Naciye, "Manas Destanında Sosyal İlişkiler ve Bunların Dede Korkut Hikâyeleri ile Mukayesesi", **Marmara Üniversitesi**, 1995.

Yıldız, Naciye, "Manas Destanı ve Kırgız Halk Edebiyatı" **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 547-553, Ankara 2002.

Yıldız, Naciye, "Manas Destanında Misafirperverlik", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Yıl.3, C.3, S.9, s.65-81, Ağustos 1995, s.65-81.

Yıldız, Naciye, "Wilhelm Radloff; Hayatı, Eserleri, Manas Destanı", **Türk Kültürü**, S.384 (Nisan 1995), s.205-224, Ankara 1995.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMÎ DÖNEM VE İLK İSLÂMÎ ESERLER
Kutadgu Bilig (1069)**

Prof. Dr. Ahmet MERMER

**EKİM - 2009
ANKARA**

2.2.5 Kutadgu Bilig (1069)

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, siyasetname, Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş, Odgurmuş

İslâmî Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri olan **Kutadgu Bilig** 6645 beyit içeren manzum olarak yazılmış bir **siyasetname** kitabıdır. Kutadgu Bilig'in kelime anlamı mutlu olma bilgisidir.

Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hâcib hakkında, esere sonradan eklenen mensur ve manzum önsözlerde kısa bilgiler vardır. Bu eklerde verilen bilgilere göre Yusuf Balasagunlu'dur ve 1010/1015 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Yusuf'un yazmış olduğu eserden devrinde yüksek bir terbiye ve eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Eserini Balasagun'da yazmaya başlamış, ancak 1068 yılında buradan ayrılarak Kaşgar'a gitmiş 1069'da bitirdiği eserini burada Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a sunmuştur. Kâşgar'a gelip Kutadgu Bilig'i tamamlayan ve hükümdara sunan Yusuf, hükümdarın eserini beğenmesi üzerine saraya **has hâcib** (başmâbeyinci) olarak tayin edilmiştir.

İçerik olarak bir öğüt ve siyaset kitabı görünümdeki Kutadgu Bilig, beyitler hâlinde, mesnevi nazım şeklinde Şehname vezninde (feûlün feûlün feûlün feûl) yazılmış çok büyük bir eserdir. Ancak eserin sonundaki üç bölüm gazel tarzında kafiyelenmiştir. Ayrıca eserin içerisinde mani tarzında kafiyelenmiş dörtlükler de vardır. Eski Uygur şiirindeki mısra başı kafiyesi kimi zaman Kutadgu Bilig'de de görülmektedir.

Yusuf, eserini san'at gayesiyle değil, didaktik bir amaçla yazmıştır. Eser, diğer klâsik şark eserleri gibi Allah'a hamd bölümüyle başlar, ardından peygambere, dört sahabeyle övgüden sonra bahariye (bahar tasviri) bölümü gelir. Bahariyenin sonunda çok usta bir geçişle hükümdar övgüsü başlar. Hükümdara övgünün ardından yedi yıldız ile on iki burç, insanoğlunun itibarının bilgi ve akılla olabileceği, dilin fayda ve zararları üzerinde durulduktan sonra Yusuf, yapmış olabileceği hatalardan dolayı okuyucudan özür diler. Bu özür bölümünün ardından ise iyilik yapmak, bilgi ve akıl konularına yer verir, kitabın adını, mahiyetini anlatır ve şairin yaşlılığına döner. Kitabın adı için okuyana kut (baht) versin ve elini tutsun diye "Kutadgu Bilig" koydum, şeklinde bir açıklama düşer. Yusuf eserini allegorik bir tarzda kurmuş ve dört ana kahraman üzerinden eserini oluşturmuştur. Buna göre ideal insanı tasvir eden eserdeki kahramanlar ve temsil ettikleri kavramlar şunlardır.

1. **Kün Togdı:** köni törü (adalet)
2. **Ay Toldı:** kut (baht)
3. **Ögdülmiş:** ukuş (anlayış, idrak, akıl)
4. **Odgurmuş:** akıbet.

Adaleti temsil eden **Kün Togdı**, hükümdar; bahtı temsil eden **Ay Toldı** vezirdir. Akıl temsilcisi **Ögdülmiş** vezirin oğlu, akıbetin temsilcisi **Odgurmuş** ise vezirin oğlunun arkadaşıdır.

Eserde bu manzum hikâye içinde yer alan karşılıklı konuşmalar bir tiyatro eseri özelliği arz etmektedir. Bu bakımdan eser Türk Edebiyatı'nın ilk tiyatro eseri sayılabilir. Kutadgu Bilig Karahanlı Dönemi'nin ölçünlü (standart) Türkçesi ile yazılmıştır.

Kutadgu Bilig'in bugüne ulaşmış bulunan üç nüshası vardır: Herat, Mısır, Fergana nüshaları. **Herat nüshası** Şahruh Dönemi'nde, 17 Haziran 1439'da Herat'ta istinsah edilmiştir. Şeyhzade Abdürrezzak Bahşı, nüshayı Tokat üzerinden İstanbul'a getirtmiştir. Osmanlı tarihçisi

Hammer, 18. asrın son yıllarında bu eseri bulup Viyana'ya götürmüştür Bu nüsha hâlen Viyana'da Avusturya Devlet Kütüphanesi'ndedir.

Mısır nüshası, 1374'ten önceki bir tarihte İzzeddin Aydemir adına Arap harfleriyle istinsah edilmiştir. Hidiv Kütüphanesi müdürü Moritz, 1896'da kütüphaneyi düzenlerken bu nüshayı bulmuştur. Nüsha hâlen Kahire'de, Mısır Devlet Kütüphanesindedir.

Fergana nüshası 14. yüzyılın ilk yarısında Harezmi çevresinde Arap harfleriyle istinsah edilmiş olmalıdır. Eser Batı Türkistan'da uzun asırlar boyunca özel kütüphanelerde kaldıktan sonra, Ahmet Zeki Velidi (Togan) tarafından 1913 yılında Fergana'da bulunmuştur. Fakat Birinci Dünya Savaşı, Bolşevik ihtilâli ve Türkistan istiklâl mücadeleleri sırasında tekrar kayıplara karışan nüsha 1925 yılında, Özbek bilgini Fıtrat tarafından yeniden bulunmuştur. Nüsha bugün Taşkent'te bulunmaktadır.

Kaynak (Source):

- Abik, A. Deniz., “Kutadgu Bilig’de Zamirlerin Ayrılma Hali”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003**, Mustafa Canpolat Armağanı, Yayımlayanlar: Aysu Ata, Mehmet Ölmez, Ankara 2003, s.25-39
- Abik, D., “Kutadgu Bilig’de Zamirlerin Ayrılma Hali” **Ankara Ü. DTCF**, Prof. Dr. Mustafa Canpolat Adına Düzenlenen Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Mayıs 2003, Ankara.
- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- Arat, Rahmeti R., “Kutadgu Bilig’de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında Parçalar, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. 8, S. 46, Birinci Kanun 1936, s. 285-294.
- Arat, Rahmeti R., “Kutadgu Bilig’de Eğitim Mesajı” **Türk Yurdu**, S. 44, Nisan 1991, s. 46-48.
- Arat, Rahmeti R., “Kutadgu Bilig”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, s.1038-1047, İstanbul 1952.
- Arat, Rahmeti R., **Kutadgu Bilig I, Metin**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1947.
- Arat, Rahmeti R., **Kutadgu Bilig III**, İndeks, İndeksi Nesre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.
- Arat, Rahmeti R., **Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi**, Türk Kültürü IX/98, Aralık 1970, (2-22), s.70-90.
- Arat, Rahmeti R., **Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig II**, Çeviri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1959.
- Arat, Rahmeti R., **Kutadgu Bilig I Metin**, İstanbul 1947.
- Arsal, Sadri Maksudi, **Kutadgu Bilik** (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın 1947 Yılı, 2. Sayısından Ayrı Basım), İstanbul 1947.
- Arslan, Mahmut, “İslam’da Devlet Düşüncesi ve Kutadgu Bilig, **Türkeli**, III/90, 22 Haziran 1998, s. 10.
- Arslanoğlu, İbrahim, “Kutadgu Bilig’de Eğitim, Bilim, Akıl”, **Yeni Forum Dergisi** 17, (331), 43-48.
- Asker, Ramiz, **Kutadgu Bilig’in Dili ve Kelime Hazinesi Üzerine**, **Kutadgubilig**, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, S. 4, Ekim 2003.
- Aslan, Mahmut, **Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul Ü. Ed. Fak. Yay: 3414, İstanbul 1987.

- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
- Başer, Sait, **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, Kültür Bakanlığı Yay: 1153, Ankara 1990.
- Bayraktar, Sibel, "Kutadgu Bilig'de Bulunma Hali Ekinin Fonksiyonları" **TDAY-Belleten** 1999/I-II, Ankara 2003, s. 9- 25.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Canpolat, Mustafa, "Günümüzde Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't-Türk", **Türk Dilleri Araştırmaları** C. 14, s.31-34, İstanbul 2004.
- Cemiloğlu, İsmet, "Kutadgu Bilig'de Gençlik, İhtiyarlık ve Ölüm Fikri", **Türk Kültürü**, S.330, Ekim 1990, s. 617-621.
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003
- Deniz, Sabahat, "Kutadgu Bilig'de Bilgi", **Sahn-ı Seman Dergisi**, Mayıs-Haziran-Temmuz 2000, S. 1, s. 51-55.
- Doğan, Nejat, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi I", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 12, Yıl: 2002 Bahar.
- Doğan, Nejat, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi II", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.13, Yıl: 2002 Güz.
- Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara 2004.
- Ercilasun Ahmet B., **Kutadgu Bilig Grameri –Fiil-**, Gazi Ü. Yay.: 33, Ankara 1984.
- Ercilasun, Ahmet B., "Karahanlı Devri Edebiyatı" **Büyük Türk Klasikleri**, C.1, s. 114-180, Ötüken Söğüt Yay., İstanbul 1985.
- Ergin, Muharrem, "Rahmeti Arat'ın Bazı Eserleri-Kutadgu Bilig I", **Türk Kültürü** III/27 (Ocak 1965) (74-75)s. 214-215.
- Ergin, Muharrem, "Rahmeti Arat'ın Bazı Eserleri-Kutadgu Bilig II, Tercüme", **Türk Kültürü** III/27 (Ocak 1965) (78-79) s. 218-219.
- Ersoylu, Halil, "Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Asıllı Kelimeler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 27, Aralık 1983, s. 121-138
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Gülensoy, Tuncer, "Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine", **TKA XXII/1-2** (Ankara 1984), N. Akder Armağanı, s. 90-103.
- Gülensoy, Tuncer, "Kutadgu Bilig'den Hikmetler", **Türk Kültürü, Kutadgu Bilig Özel Sayısı**, IX/98 (Aralık 1970) (89-105) s. 157-173.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, Kültür Bakanlığı Yay: 368, İstanbul 1980.
- Kara, Mehmet, **Bir Başka Açından Kutadgu Bilig**, Kültür Bakanlığı Yay: 2031, Ankara 1998.
- Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.
- Kazmaz, Süleyman, **Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig** (Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme), Türk Kültürünü Arastırma ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2000.
- Kutadgu Bilig (Kahire Nüshası)**, Yusuf Has Hacib, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası**, Türk Dil Kurumu Yayını, İstanbul 1942
- Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1943.
- Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943.
- Lİ, Yong-Song, "Kutadgu Bilig'de Gözden Kaçan İki Sontakı: körü ve sayu Üzerine", **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 7, 1997, s. 233-260.

- Mansuroğlu, Mecdut, "Karahanlıca", Târîhî Türk Şiveleri (çeviren: Mehmet Akalın), Ankara 1979.
- Ölmez, Mehmet, "Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri", **Kebikeç**, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, 1995 Yıl: 1, Sayı: 1, s. 43-52.ve Türk Dilleri araştırmaları C.14, İstanbul 2004 s.103-126.
- Ölmez, Zuhâl, "Kutadgu Bilig'de İkillemeler I", **Bahsı Ögdisi**, 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhnborn Armağanı, Yayımlayanlar: Jens Peter Laut-Mehmet Ölmez, Simurg, Freiburgİstanbul,1998, s. 235-260.
- Ölmez, Zuhâl, "Kutadgu Bilig'de İkillemeler II", **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 7, 1997, s. 19-40.
- Pritsak, O. "Karahanlılar", **İA**, 1997.
- Silahdarođlu, Fikri, **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Şahin, Hatice, "Kutadgu Bilig'de Şimdiki Zaman", **Türk Dili**, S. 545, Mayıs 1997, s. 464-471.
- Şahin, Hatice, "Kutadgu Bilig'de Tasvirî Fiiller", **Uludağ Ü. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, C. 2, Yıl: 2, 2001.
- Tekin, Talat, "Karahanlı Dönemi Türk Şiiri", **Türk Dili**, Türk Şiiri Özel Sayısı, 409, s. 81-157, Ankara 1986.
- Yılmaz, Bahar, **Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Karanfil Yayınları, İstanbul 2004.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğın her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeğı Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER / Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMÎ DÖNEM VE İLK İSLÂMÎ ESERLER
KAŞGARLI MAHMUT VE DİVAN-I LÜGATİ'T TÜRK

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009
ANKARA

2. 2. 6. Kaşgarlı Mahmud ve Divan-ı Lügati't Türk

Anahtar Kelimeler: Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lügati't-Türk, Ebü'l-Kasım Abdullah, Cevâhirü'n-Nahv fî-Lügati't-Türk, Ali Emirî Efendi.

Dîvânü Lügati't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. **Kâşgarlı Mahmud** tarafından **1072** Ocağında yazılmaya başlanmış, **1077** Ocağında bitirilmiştir. Mahmud eserini, Abbasî halifesi **Ebü'l-Kasım Abdullah**'a sunmuştur. Eserin adı "Türk dillerini toplayan kitap" anlamına gelir. Kâşgarlı Mahmud, döneminin standart dilinin sözlüğünü yazarken çeşitli Türk boylarının ağızlarına da yer vermiştir.

Kâşgarlı Mahmud muhtemelen Karahanlı Hanedanı'na mensup bir şehzadedir. Babası Hüseyin Çağrı Tigin 1056-1057 yıllarından önce Barsgan emiri idi. Eserinin Barsgan maddesinde Kâşgarlı, "Bu şehir Mahmud'un babasının şehridir." kaydını düşmüştür. 11. yüzyılın başlarında doğan Kaşgarlı devrinde iyi eğitim görmüştür.

O sözlükçülüğün yanında aynı zamanda bir diyalektolog (ağız araştırmacısı), etnolog ve halk edebiyatı araştırmacısıdır. Kâşgarlı Mahmud Türkçe ve Arapça yanında Farsça'yı da iyi bildiği gibi; coğrafya, tarih ve din bilimleri gibi döneminin başlıca bilim dallarından da haberdardır. Kendisi ve ailesi ile ilgili pek fazla bilgiye yer vermeyen Mahmud eserinde kendisini şu şekilde anlatır. "Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum hâlde onların şarlarını (şehirlerini), çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi şekilde yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemiştir".

Eser Araplara Türkçenin gücünü göstermek, Türkçenin Arapçadan hiç de geri kalamayacak bir dil olduğunu ifade etmek amacıyla yazılmıştır. Bunun için eserin mukaddimesi (taktim bölümü) ve açıklamaları hep Arapçadır. Yine bunun için madde başları, Arap sözlükçülük geleneğine göre sıralanmıştır.

Dîvânü Lügati't-Türk, Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Türkçe kelimelerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka kelimelerin içinde bulunduğu bir örnek cümle verilir. Örnekler sık sık bir atasözü veya bir dörtlük de olabilmektedir. Daha sonra örneğin Arapça karşılığı yazılır. Eğer madde başı olan kelime Türk kişi veya boy adlarından biri ise ayrıca açıklamalar yapılır. Özel adlar dışındaki önemli kelimeler için de bazen açıklamalar yapılmıştır. Madde başı fiil ise geçmiş zamanın teklik 3. şahsında verilir. Örnek ve Arapça anlam bittikten sonra fiilin geniş zamanı ile mastarı (alur-almak, yazar-yazmak) mutlaka yazılır. Madde başlarının üstünde ve Türkçe örneklerin üstünde kırmızı çizgi vardır. Kaşgarlı modern bir sözlükçü gibi çalışmıştır.

Kaşgarlı çok uzun yıllar Türk illerinde topladığı malzemeyi sözlüğünde kullanmıştır. Dolayısıyla bu sadece bir sözlük değil, aynı zamanda Türk folkloru, Türk kültürü, Türk edebiyatı ve hatta Türk tarihi ile ilgili çok geniş bir bilgi yelpazesi sunmaktadır. Onun madde başlarına vermiş olduğu örnekler, dönemin çeşitli şiir parçalarıdır. Farklı madde başlarında Alp Er Tonga sagusundan çeşitli dörtlük örnekleri vermiştir. Bu sayede bu sagu günümüze kadar gelebilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud yer yer gramer açıklamaları da yapar. Nitekim, Kâşgarlı Mahmud sözlüğünde belirttiğine göre, **Cevâhirü'n-Nahv fi-Lügati't-Türk** (Türk dilinin gramer cevherleri) adlı bir de gramer yazmıştır. Ancak bu gramer bugüne dek bulunamamıştır.

Dîvânü Lügati't-Türk'te örnekler içinde yer alan dörtlükler 764 mısradır. Divanda yer alan bu dörtlükler koşma tarzının Türk edebiyatındaki ilk örnekleridir. Dörtlüklerin ilk üç mısraı, kendi aralarında kafiyelidir. Duraklar, yarım kafiye ve redif sonraki dönemlerin koşmalarında olduğu gibi bu şiirlerin de başlıca ahenk unsurlarıdır.

Dîvânü Lügati't-Türk'ün tek yazması vardır; **Ali Emirî Efendi** tarafından İstanbul'da Beyazıt Camii yanındaki bir sahafta, 1917 yılında bulunmuştur. Hâlen, Emirî İstanbul'un Fatih semtindeki Millet Kütüphanesi'ndedir. Yazma, Sâveli Muhammed bin Ebî Bekr ibni Ebi'l-Feth tarafından 1266'da Şam'da tamamlanmıştır.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- Akkoyunlu, Ziyat- Çınar, Ali Abbas, " Divanü Lügati't-Türk'te Halk Hekimliği." **Türk Kültürü**, S.371, Ankara1994
- Akkoyunlu, Ziyat, "Divanü Lügati't-Türk Halk Bilimi Bakımından Değerlendirilirken Kaşgarlı Mahmut'un Arapça'sında Dikkat Edilecek Hususlar", **IV. MTHKKB**, II.cilt, Ankara 1992
- Arat Rahmeti R., **Eski Türk Şiiri**, TTK Yayınları, Ankara, 1965.
- Arsal, S. M, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul 1974.
- Atalay, Besim. **Divanü Lügati't- Türk Tercümesi**. TDK Yay. Ankara1992.
- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
- Banguoğlu Tahsin, "Kaşgariden Notlar: 1. Uygurlar ve Uygurca Üzerine", **TDAY Belleten**, Ankara, (1958)
- Barthold, W., **İslam Medeniyet Tarihi**, Haz. Fuad Köprülü, Ankara 1975.
- Bayat Fuzuli, "Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügati't Türk" Eserinde Mitolojik Dünya Modeli ile İlgili Bazı Kavramlar", **Journal of Turkish Linguistics**, Vol.1, Number 1, Macedonia, 2007.
- Bayat Fuzuli, **Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmut**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bayat Fuzuli, **Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Caferoğlu, Ahmet, "Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı." **Türk Dünyası El Kitabı**, II.cilt, Ankara 1992.
- Çetin Engin, "Divanü Lügati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.14, S.2, s.185-200 , (2005).
- Çubukçu, A., **Türk İslam Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler**, Ankara 1987.
- Dankoff, Robert, James Kelly, **Mahmud- al Kaşgari Compendium of the Turkic Dialects Diwan Lugat at Turk**, Harvard 1982-1985.
- Dîvânü Lügati't Türk**, Mahmud El Kaşgari, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ebülgazi Bahadır Han, **Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)**, Haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.

- Elçin Şükrü, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Ercilasun Ahmet B., “Şu Destanı Hakkında”, **Millî Folklor**, S.12, Kış (1991)
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Ercilasun Ahmet B., “Karahanlı Devri Edebiyatı” **Büyük Türk Klasikleri**, C.1, s. 114-180, Ötüken Söğüt Yay., İstanbul 1985.
- Genç, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, İstanbul 1981.
- Genç, Reşat. "Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler." **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, III.** Cilt, , s. 231-242, Ankara 1977.
- Gibb, H. A. R., **Orta Asya'da Arap Fütuhâtı**, (Çev. M. Hakkı) Türkiyat Enstitüsü Yay., İstanbul, 1930
- Gumilev, Lev, **Eski Türkler**, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 1999.
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1999.
- İnan Abdulkadir, **Divanü Lugat-it-Türk'te Şamanizme Ait Kelimeler**, Türk Kültürü, S.100.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994 .
- Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lugat'it Türk Tercümesi**, TDK Yayınları, C.1, Ankara, 1998.
- Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi**, TDK Yayınları C. 2, Ankara, 1998.
- Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi**, TDK Yayınları C. 3, Ankara, 1999.
- Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.
- Mansuroğlu, Mecdut, "Karahanlıca", **Târîhî Türk Şiveleri** (çeviren: Mehmet Akalın), Ankara 1979.
- Pritsak, O. “Karahanlılar”, **İA**, 1997.
- Rásony, László, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993.
- Tekin, Talat, “Karahanlı dönemi Türk Siiri”, **Türk Dili**, Türk Siiri Özel Sayısı I (Eski Türk Siiri) Yıl: 36, Cilt:I, Sayı: 409, Ocak 1986, s. 81-157.
- Tekin, Talat, “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, **Türk Dili**, Türk Şiiri Özel Sayısı, 409, s. 81-157, Ankara 1986.
- Yıldız, H., **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 1976.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi, sınırsız süreyle Kültür ve Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık, sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir..		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER / Yrd. Doç. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMÎ DÖNEM VE İLK İSLÂMÎ ESERLER**

Kültür Portalı

Prof. Dr. Ahmet MERMER

**EKİM - 2009
ANKARA**

2.2.7. Alp Er Tonga

Anahtar Kelimeler: Dîvânü Lûgati't-Türk, Alp Er Tonga, Şehname, Afrasyab, Saka hükümdarı

Kaşgarlı Mahmud'un **Dîvânü Lûgati't-Türk** adlı eserinde madde başlarına verilen örneklerde yer alan dörtlüklerin bir araya getirilmesiyle tam metnini elde edebildiğimiz **Alp Er Tonga** destanından Kutadgu Bilig'de de bahsedilmektedir. Bu iki büyük kaynak Alp Er Tonga'yı **Şehname**'nin kahramanı **Afrasyab** ile birleştirmektedirler. Büyük Başkurt dil ve tarihçisi Zeki Velidî Togan, Reşideddin'in Farsça, Ebûlgazi Bahadır Han'ın Çağatay Türkçesiyle naklettiği Oğuz Kağan Destanı'nın ilk tabakasının Alp Er Tonga ile ilgili olduğu görüşündedir. Her iki destanda da destan kahramanları Kafkasları kuzeyden güneye geçmiş ve Anadolu, Suriye ve Mısır'ı fethetmişlerdir.

Alp Er Tonga, M.Ö. VII. yüzyılda kahraman **Saka hükümdarı**dır. O, Orta Asya'daki bütün Türk boylarını birleştirmiş, Kafkasları geçmiş Anadolu Suriye ve Mısır'ı fethetmiş ve Saka devletini kurmuştur. Hayatı savaşlarla geçen bu kahraman uzun süre mücadele ettiği İranlı Medlerin hükümdarı Keyhusrev 'in davetinde oyuna getirilerek öldürülmüştür. Alp Er Tonga ile İranlı Med hükümdarları arasındaki bu mücadelelerin hatıraları uzun asırlar hem Türkler hem İranlılar arasında yaşatılmıştır. Alp Er Tonga, Yunan kaynaklarından Herodot'ta **Madyes**, Asur kaynaklarında **Maduva** olarak geçer. Bu Şehnâme'deki Turan kahramanı Afrâsiyâb'dır. Afrâsiyâb ise Türk kaynaklarında **Alp Er Tonga** veya **Tonga Alp Er** olarak geçmektedir. Afrâsiyâb, Cüveynî'deki Uygur destanına göre efsanevî Uygur hükümdarı Buku Han; Şehâbeddin Mercânî'de Buka Han bin Pişing olarak geçmektedir.

İran kaynaklarına göre Afrâsiyâb, Türklerin en eski atası olan Tur veya Türk'ün soyundan gelmektedir. Şehnâme'de babasının adı Peşenk veya Feşenç'tir. Togan bu kelimenin Peçenek Türkleri ile ilgili olabileceğini düşünmektedir. Ahmet B. Ercilasun Afrâsiyâb kelimesinin ilk iki hecesinde Alp Er isimlerinin bozulmuş biçimlerini bulmanın mümkün olacağını, ancak Afrâsiyâb'ın Herodot'taki karşılığı olan Madyes ve Asur kaynaklarındaki karşılığı Maduva ile Alp Er Tonga arasında ilgi kurmanın mümkün olmadığı kanaatinde. Diğer yandan Madyes'in babası Herodot'ta **Prototeus**, Asur kaynaklarında **Bartatua**'dır. Ercilasun, destan ve efsanelerde baba ile oğul adının birbirine karışmasından hareketle, Bartatua kelimesinin Alp Er Tonga'nın bozulmuş biçimine benzediğine dikkat çeker.

Alp Er Tonga'nın esas yurdu Çu ve İli havzaları, Kâşgar ve Balasagun şehirleridir. Dîvânü Lûgati't-Türk'te düşülen kayıtlara göre Alp Er Tonga Kâşgar'da oturmuştur.

Büyük Türk kahramanı Alp Er Tonga'nın hile ile öldürülmesi Türk halkı arasında çok büyük üzüntü yaratmış; onun için yapılan yoğ töreninde yiğitler kurt gibi uluyup atlarını yoruncaya dek sürmüşler; yakalarını yırtıp benizleri sararınca dek feryat etmişler; feleğin işine kahretmişler ve Türk ozanları Alp Er Tonga için yürek parçalayan ağıtlar söylemişlerdir. İlim aleminde "**Alp Er Tonga Sagusu**" adı verilen ağıtın dokuz dörtlüğü 11. yüzyılın ikinci yarısında Kâşgarlı Mahmud tarafından tespit edilmiştir. Dîvânü Lûgati't-Türk'ün farklı yerlerinde bulunan dörtlükler birleştirilince sagu (ağıt) ortaya çıkmaktadır. Alp Er Tonga'nın ölümünden duyulan acıyla Sagu aşağıdaki dörtlükle başlar:

*Alp Er Tonga öldi mü
Esiz ajun kaldı mu*

Alp Er Tonga öldü mü,
Kötü dünya kaldı mı,

*Ödlek için aldı mı
Emdi yürek yırtılır*

Zaman öcünü aldı mı
Artık yürek yırtılır.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- Aksoy, Mustafa, “Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tonga (Efrâsiyâb)”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 554-568, Ankara 2002.
- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
- Barthold, W., **İslam Medeniyet Tarihi**, Haz. Fuad Köprülü, Ankara 1975.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Çubukçu, A., **Türk İslam Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler**, Ankara 1987.
- Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Ekici, Metin, “Destanlar”, **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 83-216, İstanbul 2006.
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Esin, Emel, “Türklerin İslamiyete Girişi”, **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara 1987.
- Esin, Emel, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târihi ve İslâma Giriş**, İstanbul 1978.
- Genç, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, İstanbul 1981.
- Gibb, H. A. R., **Orta Asya’da Arap Fütuhâtı**, (Çev. M. Hakkı) Türkiyat Enstitüsü Yay., İstanbul, 1930
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1999.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1970.
- Özönder, S. Barutçu, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Öztürk, Ali. **Türk Anonim Edebiyatı**, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1995.
- Pritsak, O. “Karahanlılar”, **İA**, 1997.
- Rásony, László, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993.
- Sepetçioğlu, M. Necati, **Karşılaştırmalı Türk Destanları**. 3. Basım, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1995.
- Sepetçioğlu, M. Necati, **Türk Destanları**. İstanbul: Toker Yayınları, 1986.
- Togan, A. Zeki Velidî, **Oğuz Destanı**, İstanbul 1972.
- Togan, Z., V., “Türk Destanının Tasnifi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 502-510, Ankara 2002.
- Tural, Sadık, **Tarihten Destana Akan Duyarlılık**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998.
- Ural, Orhan, **Üç Destan: Oğuz Kağan, Ergenekon, Köroğlu**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMÎ DÖNEM VE İLK İSLÂMÎ ESERLER
ATEBETÜ'L HAKAYİK (XII XX)**

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009

ANKARA

2.2.8. Atebetü'l Hakayık (XII XX)

Anahtar Kelimeler: Edib Ahmed bin Mahmud, Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey, Emir Seyfeddin, Emir Arslan Hoca Tarhan, edibler edîbi, Semerkant nüshası, Ayasofya nüshası, Topkapı Müzesi nüshası, Ankara Seyid Ali nüshası

Yükneklî **Edib Ahmed bin Mahmud** tarafından tahminen 12. yüzyılda yazılmış manzum bir öğüt ve ahlâk kitabıdır. Eser **Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey**'e sunulmuştur. Konu ve biçim bakımından Kutadgu Bilig ile benzerlikler taşır.

Eserin yazarı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Ancak esere sonradan eklenen bölümlerden onun Yüknek'te doğduğu ve kör olduğu öğrenilmektedir. Döneminin sayılan sevilen isimlerinden biridir.

Atebetü'l-Hakayık 40 beyit ve 101 dörtlükten ibaret (484 mısra) bir eserdir. Eser aruzun (**feûlün feûlün feûlün feûl**) vezniyle yazılmıştır. Beyitler hâlindeki bölüm eserin giriş bölümüdür ve gazel tarzında kafiyelenmiştir. Dörtlükler hâlinde yazılan bölüm, eserin ana bölümüdür ve mâni tarzında (a a x a) kafiyelenmiştir. Eserde tam kafiyeler yanında yarım kafiyeler de vardır. Mısra başı kafiyelerine de sık rastlanır. Giriş bölümünde Tanrı'ya, peygambere ve dört halifeye övgüden sonra, Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e övgü bulunur. Sonra yazarın kitabını niçin yazdığını anlattığı bölüm gelir. Eserin dörtlükler hâlindeki ana bölümünde şu konular işlenmiştir:

Eserin dörtlüklerden oluşan ana kısmında ilmin faydası ve bilgisizliğin zararı, dilin muhafazası, dünyanın dönekliği, cömertlik ve hasislik, tevazu ve tekebbür, hırs, kerem-yumuşaklık ve başka iyilikler, zamanın bozukluğu anlatılmaktadır.

Atebetü'l-Hakayık yazılış amacına uygun olarak tamamen öğüt üslûbuyla kaleme alınmıştır. Atebetü'l-Hakayık'ın sonunda. Edib Ahmed hakkında üç ek vardır. Bunlardan ikincisinin yazarı **Emir Seyfeddin** (Barlas) ve üçüncüsünün yazarı **Emir Arslan Hoca Tarhan**, Temür ve oğlu Şahrüh zamanında yaşamış beylerdir. Şairi bilinmeyen birinci ekin de yakın yıllarda yaşadığı tahmin edilebilir.

Birinci ekte Edib Ahmed'in gözlerinin doğuştan kör olduğu (*toga körmez erdi edibnin közi*), kitabı 14 bâb (bölüm) olarak yazdığı ve değerinin altın yüklü file eşit olduğu belirtilmiştir. Emir Seyfeddin tarafından yazılan ikinci dörtlükte Edib Ahmed, "**edibler edîbi**" ve "**fazıllar başı**" olarak nitelenmektedir. Arslan Hoca Tarhan'ın beyitler hâlindeki eki daha uzundur ve daha fazla bilgi içermektedir.

Atebetü'l-Hakayık'ın dört yazması bugüne ulaşmıştır. **Semerkant nüshası**, Temür'ün oğlu Şahrüh döneminde, 1444'te Semerkant'ta, hattat Zeynelâbidin tarafından istinsah edilmiştir. Düzgün bir hatla, Uygur harfleriyle yazılmıştır. Şimdi İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Ayasofya bölümündedir. **Ayasofya nüshası**, 1480'de İstanbul'da Şeyhzade Abdürrezzak Bahşı tarafından düzenlenmiştir. Üst satırları Uygur, alt satırları Arap harflidir. **Topkapı Müzesi nüshası** Fatih veya 2. Beyazıt döneminde, İstanbul'da istinsah edilmiş olmalıdır; Arap harflidir. **Ankara Seyid Ali nüshası** Arap harflidir; baştan, ortadan, sondan eksiktir. Eserin yazmalarının Semerkant ve İstanbul'da istinsah edilmesi, Herat'ta yaşayan Nevayî'nin eserinde Edib Ahmed'in uzunca yer alması, esere ait bir dörtlüğün, Uygur harfli olarak Turfan

yazmaları arasında bulunması, bütün Türk dünyasında 15. yüzyılın sonlarına dek ne kadar yaygın olduğunu gösterir.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Demir, Nurettin, “Edip Ahmet Yükneki”, **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 198-203, İstanbul 2006.
- Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1999.
- Johanson, Lars, “Türk Dili”, **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 62-80, İstanbul 2006.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1970.
- Kowalski T., “Hıbat-ul Haqa’ıq”, **TM**, II, s. 546-549, 1928.
- Köprülü M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1928.
- Özönder, S. Barutçu, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Rásony, László, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993.
- Tekin, Talat, “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, **Türk Dili**, Türk Şiiri Özel Sayısı, 409, s. 81-157, Ankara 1986.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMİ DÖNEM VE İLK İSLÂMİ ESER
AHMET YESEVİ VE DİVAN-I HİKMET (XII - XX)

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009
ANKARA

2.2.9. Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmet (XII XX)

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Arslan Baba, Hakim Süleyman Ata

İlk Türk mutasavvıfı **Hoca Ahmed Yesevî**'nin şiirlerinin toplandığı yazmalara "**Dîvân-ı Hikmet**" denir. Bunun sebebi Ahmed Yesevî'nin şiirlerinin "hikmet" terimiyle anılmasıdır. Ahmed Yesevî, 12. yüzyılda Batı Türkistan'da Karahanlı devletinin hüküm sürdüğü topraklarda yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Sayram (İsficab) şehrinde doğmuş, 7 yaşında Yesi şehrine göçmüştür. "Yesevî" mahlâsı, "Yesi şehrine ait" anlamına gelmektedir.

11. yüzyılın sonlarında doğduğu tahmin edilen Ahmed Yesevî'nin babası Şeyh İbrahim, annesi Ayşe Hatundur. 7 yaşında yetim kalan Ahmed Yesevî, Yesi şehrine yerleşir ve burada **Arslan Baba**'ya intisap eder. Fakat Arslan Baba'nın bir yıl içinde ölümü üzerine Buhara'ya gider ve Şeyh Yûsuf-ı Hemedânî'ye intisap eder. Ahmed Buhara'daki çeşitli bilim ve tasavvuf çevrelerinde bulunur bu sürede kendisini ilmî ve edebî yönden yetiştirir.

Hemedânî 1140'ta ölmüş, ilk iki halifeden sonra 3. olarak Ahmed Yesevî tarikat şeyhi olmuştur. Ancak 1160'ta Hemedânî'nin postuna oturan Yesevî, kısa bir müddet sonra bundan vazgeçmiş ve Yesi'ye dönmüştür. Peygamberin 63 yaşında ölmüş olması dolayısıyla Yesevî'nin de 63 yaşına gelince Yesi'de tekkesinin altında bir çilehane yaptırıp içine girdiği ve kalan ömrünü orada geçirdiği rivayet edilir. Ahmed Yesevî 1166 yılında Yesi'de vefat etmiştir.

Ahmed Yesevî'nin, kendisi hayatta iken vefat eden İbrahim adında bir oğlu, Gevher Şehnaz ve Gevher Hoşnaz adlarında iki kızı vardır. Onun soyu Gevher Şehnaz ile devam etmiştir. Türk dünyasının her köşesine ismi ve müridleri yayılan Yesevi, geçimini tahta kaşık yontup satarak kazanmıştır.

Ahmed Yesevî'nin en önemli tarafı, kurduğu Yesevîlik tarikatı, yaptığı irşatlar ve yazdığı şiirler yoluyla Müslümanlığı sade bir şekilde göçebe Türk halkına anlatmasıdır. 12. yüzyılda vefat etmiş bulunan Yesevî'nin etkisi 14. yüzyıl sonlarındaki Temür devrinde çok güçlü bir şekilde devam etmektedir.

Dîvân-ı Hikmet yazmaları çok sonra (16. yüzyıldan sonra) istinsah edildikleri için dil bakımından genellikle Karahanlı Türkçesinin değil Çağatay Türkçesinin özelliklerini yansıtır. Ancak Yesevî, Karahanlılar döneminde yaşadığı için onun hikmetleri Karahanlı dönemi edebiyatı içinde değerlendirilmektedir. Hikmetlerin çoğu koşma tarzında kafiyelenmiş dördlükler hâlidir ve hece vezniyle yazılmıştır. Mesnevi tarzındaki münâcat ve nât ile gazelleri aruz vezniyle kaleme alınmıştır. Heceyle yazılmış gazel kafiyeli şiirleri de vardır. Arapça, Farsça kelimelerde tam kafiyeyi, Türkçe kelimelerde yarım kafiyeyi, hatta bazen sadece redifi tercih eden Yesevî'nin şiirlerinde çok güçlü bir zikir ritmi vardır.

Hikmetlerin birçoğu zikir sırasında okunmak için yazılmıştır. Yesevî'nin hikmetlerinde işlenen konular çok derin değildir. Dinin esasları, tasavvuf adabı, cennet-cehennem, kıyamet ahvali, peygamber sevgisi, dünyadan şikâyet, dervişlere ait menkıbeler hikmetlerin başlıca konularıdır. Ahmed Yesevî kendi hayatına ait bazı olayları da şiirlerinde anlatır. Yaşname (yaş şiiri) tarzındaki uzun şiirde onun hayat safhalarını görmek mümkündür:

Ahmed Yesevî, Batı Karahanlıların hüküm sürdüğü Batı Türkistan'da, Karahanlıların son dönemlerinde yaşamış ve eser vermiş mutasavvıf bir şairdir. Ancak onun müritleri de aynı tarzda hikmetler yazmışlardır. Bunlardan bilhassa **Hakim Süleyman Ata** meşhurdur.

Müritlerinin şiirleri de bazen Yesevî'ye mal edilmiştir. Dolayısıyla Dîvân-ı Hikmetlerdeki bütün şiirlerin Yesevî'ye ait olduğunu söylemek zordur.

Kaynak (Source):

Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006

Akarpınar, Bahar, "Divan-ı Hikmet ve Etkileri", **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 211-218, İstanbul 2006.

Arat, Rahmeti R., "**Hakim Ata**", İA, V, s. 101-103, 1948.

Aşık, Nevzat, "Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", **Ahmed-i Yesevi: Hayatı, Eserleri, Tesirleri** (hzl. M.Şeker ve N.Yılmaz), İstanbul 1996.

Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.

Bodrogligeti, Andras J. E., "Ahmat Yasavi's Concept of Daftar- î Sâni", **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1991.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Canpolat, Mustafa "Ahmet Yesevî", **Başlangıçmdan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, Ankara: KB Yay., XTV: 860-873, 2000.

Cunbur, Müjgân , "Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", **Erdem, Ahmet Yesevî Özel Sayısı**, VII: 21: 838-858, 1995.

Dilçin, Cem, "Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler", **Türk Dili, Hoca Ahmet Yesevi Sayısı**. 504: 611-618,1993

Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.

Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si", **TDED**, XVIII: 45-120, XV, 1977.

Eraslan, Kemal, **Ahmed-i Yesevî, Divân-ı Hikmet Seçmeler**, Ankara: KB Yay., 1991.

Eraslan, Kemal, **Divan-ı Hikmetten Seçmeler**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1991.

Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Ercilasun, Ahmet B, "Ahmet Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları", **Türk Kültürü Araştırmaları. Şükrü Elçine Armağan**. Ankara: TKAE Yay., 105-109, 1998.

Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

Güzel, Abdurrahman , "Ahmed Yesevî'nin Fakr-Name'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makalatı Arasındaki Benzerlikler," **Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-27 Eylül 1991, Ankara) Bildirileri**, Ankara: KB Yay., 83-48, 1992.

Güzel, Abdurrahman, **Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Ankara: Akçağ Yay, 2000.

Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.

Köprülü M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1928.

Köprülü, M. Fuad , "Hâce Ahmed Yesevî, Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Tesiri," **Bilgi Mecmuası**, 1 (6): 611-645,

Köprülü, M. Fuad, "Ahmed Yesevî", İA, İstanbul

Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991.

Kutluer, İlhan (1998), "**Hikmet**," dia, xvii: 508-511,

Ocak, Ahmet Yaşar, "Popüler Tasavvufun Öncüsü: Ahmet Yesevi ve Hikmetleri (XII. Yy.), Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik", **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, TC KTB Yay., s. 204-210, İstanbul 2006.

Özönder, S. Barutçu, "Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri", 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.

Kültür Portalı

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER / Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLAMİ DÖNEM VE İLK İSLAMİ ESERLER
GAZNELİ'LER DÖNEMİNDE EDEBİYAT**

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009

ANKARA

2.2.10. Gazneli'ler Döneminde Edebiyat

Anahtar Kelimeler: Gazneliler devleti, Alp Tigin, Dandanakan Savaşı, Şehnâme, Mesut Mervezî, Dakikî, Kabûsnâme

M. 10. yüzyılın sonlarına doğru Afganistan, Horasan, Pencap, Hindistan bölgesinde yeni bir güç olarak **Gazneliler devleti** kurulmuştur. Devletin kurucusu Sâ mânî devletinin Horasan valisi **Alp Tigin** (955-963)'dir. Alp Tigin 962'de Gazne'de devleti kurmuş ardından kurulan devleti onun evlatları ve köleleri olan Bilge Tigin, Sebük Tigin gibi şahsiyetler genişletmiştir. Ancak Gaznelilerin asıl büyük hükümdarı Sebük Tigin'in oğlu Sultan Mahmud'tur. **Sultan Mahmud** 998 yılında tahta geçer ve 1030 yılına kadar Gaznelileri yönetir. Onun hükümdarlığı esnasında Gazneliler altın devrini yaşamış, Hindistan'a hâkim olmuşlardır. Gazneli Mahmud 999'da Merv'de Sâ mânî hükümdarını ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Horasan Gaznelilere kalmıştır ardından Karahanlıların Özkent hâkimi Nasr İlig Han Buhara'ya girer ve Sâ mânîoğulları devletine son vermiştir. Böylece Gazneliler Horasan'a Karahanlılar bütün Mâ veraünnehir'e hâkim oldular. Gaznelilerin Gazneli Mahmud zamanındaki bu üstün başarıları onun oğlu Sultan Mesud (1030-1040) zamanında kısmen devam etse de, 1040 yılında Dandanakan'da Selçuklulara yenilmenin ardından yavaş yavaş Gazneliler çöküş devrine girmiştir.

Gaznelilerin en parlak dönemi Gazneli Mahmud zamanıdır. Onun zamanında Gazne ilim ve edebiyat için yeni bir merkez olmuş, şairler orada toplanmışlardır. Bu devirde ilim ve edebiyat alanında büyük şahsiyetler yetişmiştir. Gazneli sultanlar her türlü ilim, fen ve sanat hareketini desteklemişler, çevrelerinde büyük âlimleri, büyük sanatkârları, büyük şairleri toplamışlar ve üstelik bunu bir devlet geleneği haline getirmişlerdir.

Sultan Mahmud, dil ve edebiyat alanına diğer Gazneli sultanlardan çok daha fazla hizmet etmiş, şair ve edipleri çevresinde toplayarak himayesi altına almıştır. Unsurî, Ferruhî, Minûçihri ve Firdevsî gibi devrin büyük şairleri onu övmüşlerdir. Sultan Mahmud sarayında dört yüze yakın şair ve âlimi toplanmış, kendisi de Farsça nesir ve nazım ile meşgul olmuştur. Sultan Mahmud'un başlattığı bu ilim ve sanat hareketi oğulları zamanında da devam ettirilmiştir. Mahmud'un oğulları Sultan Muhammed ve Sultan Mes'ud Arap edebiyatı konusunda da bilgi sahibidirler.

Sanat ve ilim bu şekilde saray tarafından desteklenirken, bu devirde üç büyük dil sanat ve ilme hizmet etmektedir. İlim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak Farsça eserler verilmektedir. Ancak bir yandan da hükümdarın ailesi ve ordu Türk olduğu için de saray ve orduda Türkçe konuşulmaktadır. Bu etken unsur sayesinde Gazneliler devrinde Türkçe diğer iki dil karşısında seçkin yerini almaya başlamıştır. Gazneli dönemi İran şairlerinden Minûçihri'nin Divan'ında zikrettiği şu beyit bu bakımdan dikkate değerdir:

Be-râh-ı Türkî mânâ ki hûbter gûyi

Tü şî'r-i Türkî ber hvan merâ vü şî'r-i Guzî

“Daha güzel söylemen için Türk üslubuna benzet; Bana Türkçe ve Oğuzca şiir oku.”

Bu dizelerden de anlaşıldığı üzere sarayda konuşulan Türkçenin itibarı büyüktür.

Gazneliler döneminde İran edebiyatında genellikle olduğu gibi daha çok nazma dayalı eserler ortaya konmuştur. Farklı edebî türlerde pek çok eser meydana getirilmiştir. Mesnevi tarzında birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların en ünlülerinden biri Firdevsi tarafından pehlevi

kaynaklarından derlenerek yazılan **Şehnâme** adlı eserdir. Bunun dışında **Dakikî** ve **Mesut Mervezî** de İran hikâyelerini mesnevi tarzında kaleme almışlardır. İran edebiyatının en büyük eserlerinden biri olan **Şehnâme** kimi rivayetlere göre bizzat Sultan Mahmud tarafından Firdevsi'ye yazdırılmıştır. Kimi kaynaklara göre ise bu eserin milliyetçi bir Türk hükümdarının zamanında ve onun emriyle yazılmış olması pek mümkün görünmemektedir üstelik eser Gazneli Mahmud'un hükümdarlığından önce bitirilmiştir.

Bu dönemde göze çarpan bir diğer eser ise Gazneli Mesud'un nedimliğini yapan Keykâvûs'un 1082'de yazdığı **Kabûsnâme** adlı eseridir. Eser, bir mecliste davranış şekillerini, şair ve sanatkârların olduğu bir ortamda nasıl davranılması gerektiğini anlatır.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- Arsal, S. M, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul 1974.
- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
- Barthold, V. V., “Eski Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Düşünceler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, s. 645- 665, Ankara 2002.
- Barthold, W., **İslam Medeniyet Tarihi**, Haz. Fuad Köprülü, Ankara 1975.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Coşkuner, Fahrettin, “Gazneliler Döneminde Nesir”, **Nüsha**, Yıl: Iv, Sayı: 13, Bahar 2004.
- Cöhce, Salim, “Gaznelilerin Hindistan Hakimiyetleri”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 522-525, Ankara 2002.
- Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Gumilev, Lev, **Eski Türkler**, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 1999.
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1999.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Kartal, Ahmet, “Klasik Türk Edebiyatını Yeniden Tanımlamak”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu**, 12-13 Nisan 2007, s. 61-72. İstanbul 2007.
- Köprülü M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1928.
- Köymen, Altan, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989.
- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 479-508, Ankara 2002.
- Özönder, S. Barutçu, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihi Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Palabıyık, M. Hanefî, “Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 509-521, Ankara 2002.
- Rásony, László, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993.
- Togan, Z. V., **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLAMİ DÖNEM VE İLK İSLAMİ ESERLER
Selçuklu Sarayı'nda Farsça Yazan Türk Şairleri**

Prof. Dr. Ahmet MERMER

**EKİM - 2009
ANKARA**

2.2.11. Selçuklu Sarayı'nda Farsça Yazan Türk Şairleri

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Dandanakan Savaşı, Malazgirt Zaferi, Mevlânâ Celâleddîn Rumî, Mesnevi, Divan-ı Kebîr, Fîhi Mâfih, Mektubat ve Tefsirleri, Genceli Nizâmî, Mahzenü'l-Esrar, Hüsrev ü Şirin, Leylâ ve Mecnun, Heft Peyker, İskendernâme, Zemahşerî, El- Mufasssal, Mukaddimetü'l-Edeb, El-Keşşâf, Hoca Dehhânî, Şehnâme.

Türk tarihinin en büyük imparatorluklarından biri olan **Selçuklular** Oğuz Türkleri tarafından kurulmuştur. Devlete ismini veren Selçuk, Oğuzların Üç Ok kolunun Kınık boyundan gelmektedir. Selçuk Bey'in himayesindeki Oğuzlar Hazar Denizi kıyıları ile Maverâünnehir'in doğularına kadar giden bölgede aşiretler halinde yaşamışlardır. 11. yüzyılda Selçuk Bey'in İslamiyeti kabulü ile birlikte bu Oğuz boyunda bazı gelişmeler olmaya başlar. Selçuk Bey'in büyük torunu Tuğrul Bey, 1040 yılında Dandanakan'da Gaznelileri bozguna uğratarak Horasan'ı ele geçirir. Böylece Büyük Selçuklu Devleti de kurulmuş olur. Devletin kuruluşunda önemli rol oynayan Tuğrul ve Çağrı beylerden sonra, başa Çağrı Bey'in oğlu Alpaslan geçer. Alpaslan da baba ve amcası gibi 1071'de Malazgirt'te Bizans imparatoru Roman Diyojen'e karşı büyük bir zafer kazanır. Bu savaşın ardından Anadolu'nun kapıları Türklere tamamen açılmış olur. Selçuklu devleti Alpaslan'dan sonra onun oğlu Melikşah zamanında en parlak dönemlerini yaşamıştır. Seksen yıllık hâkimiyetin ardından devlet zayıflamaya başlamış ve Sultan Sencer'in ölümü üzerine dağılmıştır. Dağılan devlet İran Selçukluları, Şam Selçukluları, Kirman Selçukluları ve Anadolu Selçukluları olmak üzere dörde bölünmüştür.

Selçuklu sultanları ve devlet adamları ilim ve sanata destek vermişler, saray çevresinde dönemin değerli sanatkar, edebiyatçı ve şairlerini teşvik edip, yetiştirmişlerdir. Selçuklular devleti sınırları içinde üç dil hâkim olmuştur. Selçuklu saray teşkilatı ve edebiyat çevresinde Farsça, medrese çevrelerinde Arapça, Selçuklu hanedan sülalesi ve halk arasında ise Türkçe tercih edilmiştir. Bu devirde Türkçe İslam dünyasında önem kazanmaya başlamışsa da edebiyatta gelenek haline geldiği üzere Farsça tercih edilmiş, dönemin önemli eserleri yine Fars dilinde kaleme alınmıştır.

Selçuklular döneminin en önemli edebiyat simalarından biri, hiç şüphesiz **Mevlânâ Celâleddîn Rumî**'dir (1207-1273). Mevlânâ bütün eserlerini Farsça yazmış olduğu halde daha sonraki yıllarda Anadolu'da gelişecek olan edebiyata önderlik etmiştir. Onun şiiri Horasan üslubu ve Mâverâünnehir şairlerinin üslubunu taşır. Onun eserlerinin en büyüğü **Mesnevi**'dir. Çelebi Hüsameddin'in isteği üzerine yazılan eserin dili Farsça'dır. Halen Mevlâna Müzesi'nde teşhirde bulunan 1278 tarihli, eldeki en eski Mesnevî nüshasına göre, beyit sayısı 25618 dir. Eserin vezni Fâ i lâ tün- Fâ i lâ tün - Fâ i lün'dür. Mevlâna 6 büyük cilt olan Mesnevî'sinde, tasavvufî fikir ve düşüncelerini, hikâye plânı içerisinde anlatmaktadır. Onun diğer eserleri şiirlerini topladığı "büyük divan" anlamına gelen **Divân-ı Kebîr**, Mevlânâ'nın sohbetlerini içeren **Fîhi Mâfih**, yine Mevlânâ'nın yedi vaazını bir araya getiren **Mecâlisi Seb'a**, onun yazdığı mektuplardan oluşan **Mektubat** ve **Tefsirleri** 'dir.

Selçuklu döneminin bir başka önemli ismi Genceli Nizâmî'dir. Nizâmî, kaynağını İslamiyetten alan, insan sevgisine inanan, adalet anlayışı taşıyan bir edebiyat görüşü vücuda getirmiştir. Şark edebiyatında ilk *hamse* sahibi olması bakımından da ayrıca önemlidir. Hamse şu eserlerden oluşur: Mahzenü'l-Esrar, Hüsrev ü Şirin, Leylâ ve Mecnun, Heft Peyker, İskendernâme. Ayrıca, onun bir Divan'ı da vardır.

Sultan Melikşah döneminde yaşamış olan Zemahşerî, devrinin önemli edebiyat âlimlerinden biridir. Onun birçok eseri arasında El- Mufasssal, bir Arap dili gramer kitabı olması bakımından önemlidir. **El-Keşşâf** isimli Arapça Kur'an tefsiri ise onun bütün İslam âleminde tanınmasını sağlamıştır. **Mukaddimetü'l-Edeb** ise yine onun bir diğer önemli eseridir. Bu eser de bir gramer ve sözlüktür.

Selçuklu döneminin yine Farsça yazan bir diğer yazarı Hoca Dehhânî'dir. Köprülü, Dehhânî'yi İran klasik edebiyatını örnek alan ilk Türk klasik şairi saymaktadır. O şiirlerinin yanı sıra Sultan Alâeddin Keykubat'tan aldığı emirle 20 bin beyitlik bir Şehnâme yazmıştır.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.
Barthold, W., **İslam Medeniyet Tarihi**, Haz. Fuad Köprülü, Ankara 1975.
Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1999.
Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
Karaismailoğlu, Adnan, "İslamiyet Sonrasında İlk Farsça Şiirlerde Türkler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, s. 903-913, Ankara 2002.
Karaismailoğlu, Adnan, "Selçuklu Dönemi Şiiri ve Mevlâna'nın Şiirinin Özellikleri", SÜMAM Yayınları: 1 / **Bildiriler Serisi**: 1 / Yıl: 2007.
Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.
Köprülü Mehmed Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1928.
Köymen, Altan, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989.
Özkan, Mustafa, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 336-351, s. 593-608, Ankara 2002.
Özkan, Mustafa, "Selçuklular Ve Beylikler Devrinde Edebiyat", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 4, 336-351, s. 636-670, Ankara 2002.
Özönder, S. Barutçu, "Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri", 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
Rásony, László, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993.
Togan, Z. V., **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLÂMÎ DÖNEM VE İLK İSLÂMÎ ESERLER
ÇAĞATAYCA'NIN DOĞUŞU VE ÇAĞATAY EDEBİYATI**

Prof. Dr. Ahmet MERMER

**EKİM - 2009
ANKARA**

2. 2. 12. Çağataycanın Doğuşu Ve Çağatay Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Çağatay Han, Kara Hülagü, Ali Şir Nevayi, Ebul Gazi Bahadır Han, Janos Eckmann, Sekkakî, Lütfî, Araî, Hucendî, Seyyid Ahmed Mirza, Haydar Harezmî, Yusuf Emirî, Yakînî, Ahmedî, Gedayî, Ali Şir Nevâyî, Hüseyin Baykara, Hamidî, Şeybanî, Ubeydî, Muhammed Salih, Meclisî, Bâbur, Bayram Han, Muhakemetü'l Lugateyn, Babürnâme, Ebulgazi Bahadır Han, Rahim Meşrep, Saykalî, Sufî, Allah Yar, Turdı Ömer Han, Nadire, Mahzune, Üveysi, Nadir Gülhanî, Mahmur, Mukimî, Furkat, Ubeydullah Zevkî, Osman Hoca, Zarî, Nemengenli Şevki, Şecere-i Terâkime, Şecere-i Türk, Abuşka Lugati, Bedai'a'l- Lügat, Fazlullah Han Lügati, Kitab-ı Zeban-ı Türkî, Senglâh, Hülâsa-i Abbasî, Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî.

Çağatay terimi **Cengiz Han**'ın ikinci oğlu olan **Çağatay Han**'dan gelmektedir. Cengiz Han ölümünden önce (1227) yönettiği Türk-Moğol İmparatorluğunun topraklarını dört oğlu arasında paylaştırdığında Çağatay Han'a Isık Göl, Baykaş Gölü'nün güneydoğusundaki İli Havzası bir de Çu ve Talas Bozkırları düşmüştür. Ancak Çağatay kelimesinin bu ulusun ve devletin adı olarak kullanılması Çağatay Han'ın ölümünden sonra olmuştur. Onun torunu **Kara Hülagü** zamanında Çağatay Hanlığı kurulmuştur. Kara Hülagü'nün ölümü üzerine hanlık karışmış, ardından Çağatay soyundan gelen Duva Han zamanında eski şevketli dönemine kavuşmuştur. Sonraki hanlardan Tarmaşın zamanında Moğolistan ve Maveraünnehir olmak üzere ikiye bölünen Çağatay Hanlığı'nı Tuğluk Timur yeniden birleştirmiş olsa da onun ölümünün ardından hanlık Timur'un eline geçmiştir.

İşte Çağatay dil ve edebiyatı bu tarihî seyir içerisinde Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde 14. yüzyılda oluşmaya başlamış, 15. yüzyılın başlarında Timurlular zamanında en yüksek seviyesine ulaşmış ve 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş, Çağatay Türkçesi Orta Asya Türk devletlerinde yazı dili, edebî dil ve diplomasi dili olarak kullanılmıştır.

Fuat Köprülü, Samoyloviç, Wilhelm Radloff, A. M. Şerbak, J. Eckmann gibi bazı bilim adamları Çağatay Türkçesini çeşitli dönemlere göre tasnif etmişlerdir. Bu araştırmacıların çalışmaları sonucu yapmış oldukları adlandırma ve sınıflandırmalarda Çağatay Türkçesinin hangi yüzyıllarda hangi tabakalara ayrıldığı noktasında bazı farklılıklar görülmektedir.

Çağatay Türkçesini kullanarak Çağatay Edebiyatını yaratan **Ali Şir Nevayi, Ebul Gazi Bahadır Han** gibi şahsiyetler ise kullandıkları dile genel olarak **Türkçe, Türkî, Türk tili, Türk elfazı** diyorlar; "edebî dil" anlamında ise **Çağatay lafzı** veya **Çağatay Türkîsi** tabirlerini kullanıyordu. Sonuç olarak Orta Asya'da kullanılan dilin adı Türkçe olup; ancak edebî dili ifade üzere Çağatay Türkçesi terimi kullanılmış bu edebî dil ise bütün doğu ve kuzey Türklüğünün "ortak edebî dil"i olmuştur.

Çağatay dili araştırmacısı **Janos Eckmann**'ın, Samoyloviç'e dayanmakla birlikte daha detaylı olan sınıflandırması bilim dünyasında genellikle kabul görmektedir. Eckmann bu sınıflandırmada Çağataycayı kendi içinde üçe ayırır:

1. **Klasik Öncesi Devir (13-15. yy):** Bu dönem Çağatay Türkçesinin edebî dil hâline gelme dönemidir. Dönemin başlıca temsilcileri **Sekkekî, Lütfî, Araî, Hucendî, Seyyid Ahmed Mirza, Haydar Harezmî, Yusuf Emirî, Yakînî, Ahmedî, Gedayî**'dir. Bu sanatçılar şairdirler ve eserlerinin önemli bölümünü divanları ve mesnevileri oluşturur. Mesnevilerdeki konular genellikle klasik edebiyatın ortak konularıdır. **Hucendî'nin Letafetnâme, Lütfî'nin Gül ü**

Nevruz, Nizamî'nin Mahzenü'l- Esrar, Yusuf Emirî'nin Dehnâme, Ahmedî'nin Telli Sazlar Münazarası adlı mesnevileri belli başlı eserlerdir.

2. Klasik Devir (15. yy ilk yarısı- 16. yy): (1465-1600) Çağatayca'nın artık bir edebiyat ve sanat dili olduğu dönemdir. Başlıca temsilcileri, **Ali Şir Nevâyi, Hüseyin Baykara, Hamidî, Şeybanî, Ubeydî, Muhammed Salih, Meclisî, Bâbur, Bayram Han**'dir. Dönemin önemli isimlerinden Hüseyin Baykara edebî kimliğinin ötesinde devrin sultanlarından biridir. Baykara Meclisi adı verilen meclislerde devrin önemli sanatkârlarını toplamış, kensidi de "Hüseynî" mahlasıyla yazdığı şiirlerini bir divanda toplamıştır. Genel anlamda klasik Türk edebiyatının en mühim sanatçılarından biri **Ali Şir Nevayi**'dir. O, divan, mesnevi, tezkire, tarih, musiki, aruz ve Türkçe konularında sayısı otuza yakın esere sahiptir. Farsça'nın oldukça hâkim olduğu bir dönemde Nevayi eserlerini Türkçe yazarak anadili Türkçe olmasına rağmen Farsça yazanlara örnek teşkil etmiştir. Beş divanını birleştirdiği **Hazâ'inü'l- Me'ânî**'nin yanında aynı zamanda hamse (beş mesnevi) sahibidir. Dil konusunda yazmış olduğu **Muhakemetü'l Lugateyn** (İki dilin karşılaştırması) ise 905 yılında yazdığı Türk dilinin Fars dilinden üstün olduğunu ifade ettiği eseridir.

Babür'ün tahtta oturduğu (1494-1529) zaman içinde başından geçen olayları anlattığı hatıratı **Babürnâme** dönemin bir diğer önemli eseridir.

3. Klasik Sonrası Devir (16. yy-20. yy. başı): (1600-1921) Başlıca temsilcileri, **Ebulgazi Bahadır Han, Rahim Meşrep, Saykalî, Sufî, Allah Yar, Turdî Ömer Han, Nadire, Mahzune, Üveysi, Nadir Gülhanî, Mahmur, Mukimî, Furkat, Ubeydullah Zevkî, Osman Hoca, Zarî, Nemengenli Şevki**'dir. Bu dönemin en önemli eserlerinden ikisi Ebulgazi Bahadır Han'a ait **Şecere-i Terâkime** ve **Şecere-i Türk** adlı eserlerdir. Birincisi Türkmen boyları arasında okunan bir Oğuzname'dir. Diğeri ise Şeybanî Özbeklerinin şecereleri ile Türk ve Moğol tarihine dair bir eserdir.

Bunların dışında Çağatay Edebiyatının çerçevesi içerisinde Çağatay döneminde yazılmış çok önemli sözlükler vardır: **Abuşka Lugati, Bedai'a'l- Lügat, Fazlullah Han Lügati, Kitab-ı Zeban-ı Türkî, Senglâh, Hülâsa-i Abbâsî, Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî.**

Kaynak (Source):

Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.

Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1983.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Canpolat, Mustafa, **Çağatay Dili ve Edebiyatı, Türkler, Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. 3, s. 769-776, Ankara 2002.

Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003

Eckman, J., **Çağatayca El Kitabı**, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul 1988.

Eckman, J., **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay., Ankara 1996.

Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.

Eraslan, Kemal, "Çağatay Şairi Atâyî'nin Gazelleri", **TDAY Belleten**-1987

Eraslan, Kemal, "Çağatay Şiiri", **Türk Dili 415-417**, Temmuz-Eylül 1986, s. 564-

Eraslan, Kemal, "15. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı", **Büyük Türk Klasikleri**, c. 3, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 1986.

Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

- Eren, Hasan, "Çağatay Lugatleri Hakkında Notlar", **DTCF Dergisi VIII**, s. 145-163, Ankara 1950.
- Ergin, Muharrem, "Doğu Türkçesi (Çağatayca)", **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 211- 223, **Ankara 1992.**
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- İnan, Abdulkadir, "Çağatay Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 80-102, Ankara 1992.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, 2. cilt, İstanbul 1990.
- Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.
- Köprülü, M. Fuad, "Çağatay Edebiyatı", **İslâm Ansiklopedisi**, 3. cilt, s. 270-323, Ankara 1945.
- Özönder, S. Barutçu, "Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri", 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Turan, Fikret, Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi: Harezmi Kıpçak, Mısır, Suriye ve Çağatay Sahası, Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, s. 672- 682., İstanbul, 2006.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL ve EDEBİYAT
TÜRK EDEBİYATI
ORTA ASYA'DA İSLAMİ DÖNEM ve İLK İSLAMİ ESERLER
20. yy'da Asya'da Çağdaş Türk Yazı Dilleri

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2004
ANKARA

2.2.13. 20. yy'da Asya'da Çağdaş Türk Yazı Dilleri

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kazan (Tatar) Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kırım Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Tuva Türkçesi

İlk yazılı belgeleri 8. yüzyıla hatta bazı küçük metinlerden hareketle 7. yüzyıla kadar takip edebildiğimiz Türkçe 13. yüzyıla kadar Orta Asya coğrafyasında tek bir yazı dili ile kullanılmıştır. 13. yüzyıla kadar Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerini içine alan bu döneme dil araştırmalarında genellikle Eski Türkçe adı verilir. Bu dönem içerisinde boyu hangisi olursa olsun bütün Türkler ortak bir yazı dilini kullanmışlardır. Her dilde mutlaka ağızlar var olmuştur ve olacaktır. 11. yüzyılda Türk dili içerisinde de ağızlar mevcuttur. Kaşgarlı Mahmud kendi devrindeki halis Türkçeye Hakaniye Türkçesi dendiğini belirterek, o dönemdeki ağız malzemesini eserinde vermiştir. Türkçe bu dönemlerde Doğu ve Kuzey Türklüğü içerisinde fazla değişiklikler olmadan devam etmiştir. 13.-15. yüzyıllarda Harezmi, Altın Ordu ve Türkistan'da kullanılan Harezmi- Kıpçak Türkçesi, aynı dönemlerde Mısır ve Suriye'de kullanılan Kıpçak Türkçesi, Eski Türkçenin devamı niteliğindeki; Çağatay Türkçesi de Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinin devamıdır. Bu dönemde konuşulan dile genellikle Türkî Til veya Türk dili denmiştir. 13. yüzyıldan sonra ise Azerbaycan ve Anadolu'da ikinci bir Türk yazı dili doğmuştur. Böylece Türkçe Kuzey-Doğu Türkçesi (Doğu Türkçesi) ve Batı Türkçesi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 19. yüzyıla kadar bu şekilde kullanılan Türkçe, bu yüzyılda Sovyet Rusya ve Çin istilalarının üzerine Batı Türkçesi içerisinde Azeri Türkçesi, Kuzey-Doğu Türkçesi içerisinde Kazan Türkçeleri ayrı yazı dilleri haline gelmeye başlamışken, 1917 Bolşevik ihtilalinin ardından İlminski ve Ostroumov gibi ilim adamlarının da katkılarıyla bölgede yaşayan Türk boylarının her birinin dili ayrı yazı haline getirildi, her birine ayrı alfabeler uygulandı.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Türk dili oldukça fazla yazı diline sahiptir. Türkçenin bu şekilde birçok yazı diline ayrılmasının ardından onun lehçe ve şivelerini tasnif edip sınıflandırma çalışmaları da yapılmıştır. Bu tasnif çalışmalarının her birinde ayrı ölçütler kullanılmış, kimileri coğrafi ölçütleri esas almış, kimileri ise ses ölçütleri kullanmıştır. Türk dillerini sınıflandıran bilim adamlarından; **A. Ramuset, İ.N. Berezin, N.İ. İlminskiy, V. Radloff, N. A. Aristov, N.F. Katanov, F. E. Korş, A. N. Samayloviç, S. E. Malov, M. Resenen, J. Benzing, K. H. Menges, V. A. Bogoroditskiy, N. A. Baskakov, T. Tekin, R. R. Arat** vb. saymak mümkündür.

20. yüzyılda yaşayan Türk yazı dilleri arasında Türkçenin metinlerle takip edemediğimiz dönemlerinde kopmuş ve bugün yazı dili olarak kullanılan iki lehçesi Çuvaş Türkçesi ve Yakut (Saha) Türkçesidir. Çuvaş Türkçesi bugün Rusya içerisinde Çuvaşistan Özerk Cumhuriyetinde kullanılmaktadır. Yakut (Saha) Türkçesi ise Sibirya'da Yakutistan Özerk Cumhuriyetinde kullanılmaktadır.

Türk dilinden çok eski tarihlerde kopan bu iki yazı dilinden başka 20. yüzyılda kullanılan aşağıdaki yazı dilleri mevcuttur.

Batı Türkçesi (Güney-Batı Türkçesi)

1. Türkiye Türkçesi: Türkiye, KKTC, Irak, Suriye, Bulgaristan, Yugoslavya'daki Türkler arasında; Rusya'da Ahıska Türkleri arasında, Avrupa, Amerika, Avusturalya ve Arap ülkelerindeki Türkler arasında kullanılmaktadır.
2. Azerbaycan Türkçesi: Kuzey ve Güney Azerbaycan ile, Gürcistan sınırları içerisinde yaşayan Azeriler arasında kullanılmaktadır.
3. Türkmen Türkçesi: Türkmenistan, İran'da Horasan bölgesinde, Afganistan ve Pakistan'daki Türkmenler arasında kullanılmaktadır.
4. Gagavuz Türkçesi: Moldavya, Ukrayna, Bulgaristan ve Romanya'daki Türkler arasında kullanılmaktadır.

Doğu Türkçesi (Kuzey-Doğu Türkçesi)

1. Özbek Türkçesi: Özbekistan'da, Afganistan ve Pakistan'daki Türkler arasında kullanılır.
 2. Uygur Türkçesi: Doğu Türkistan'da ve Kazakistan'da yaşayan Uygur Türkleri arasında kullanılır.
 3. Kazak Türkçesi: Kazakistan'da ve Doğu Türkistan'da yaşayan Kazak Türkleri arasında kullanılır.
 4. Kırgız Türkçesi: Kırgızistan'da ve Doğu Türkistan'daki Kırgız Türkleri arasında kullanılır.
 5. Karakalpak Türkçesi: Aral gölü etrafında yaşayan Karakalpaklar arasında kullanılır.
 6. Kazan (Tatar) Türkçesi: Tatar Muhtar Cumhuriyetinde kullanılır.
 7. Başkurt Türkçesi: Başkurdistan Muhtar Cumhuriyetinde kullanılır.
 8. Kırım Türkçesi: Kırım'da ve Romanya'da yaşayan Kırım Türkleri arasında kullanılır.
 9. Nogay Türkçesi: Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogay Türkleri arasında kullanılır.
 10. Karaçay-Malkar Türkçesi: Kuzey Kafkasya ve Rusya'da yaşayan Türkler arasında kullanılır.
 11. Kumuk Türkçesi: Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türkler arasında kullanılır Altay Türkçesi: Altay Muhtar Cumhuriyetinde kullanılır.
 12. Hakas Türkçesi: Güney Sibiry'a'da yaşayan Hakaslar ile Çin'in Kansu eyaletindeki Hakaslar arasında kullanılır.
- Tuva Türkçesi: Tuva Muhtar Cumhuriyetinde ve Moğolistan'da yaşayan Tuvalar arasında kullanılır.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali. **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Atsız, Nihal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Baysan, İstanbul 1992.
- Benzing, J., “Classification of the Turkic Languages”, **PhTF 1**, 1959, s.1-10.
- Buran, Ahmet, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Çağatay, Saadet, **Türk Lehçeleri Örnekleri I**, Ankara 1963.
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Eker, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- Ercilasun Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Ercilasun, Ahmet B., **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- Gülensoy Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Johanson, Lars, **The Turkic Languages**, Routlage Yay., 1998.
- Kaydarov, A.T., M. Orazov, **Türklük Bilgisine Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul 1999.
- Menges, K. H., **The Turkic Languages and Peoples**, Wiesbaden 1968.
- Özönder, S. Barutçu, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihi Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Rona-Tas, A., **An Introduction to Turkology**, Szeged 1991.
- Tekin Talat, Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.
- Türk Lehçeleri Grameri**, Editör: Ahmet B. Ercilasun, Ankara 2007.
- Yakıcı, Ali, Mustafa YüceL vd., **Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Bilge Yay., Ankara 2004.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Yrd. Doç. Dr. Habibe ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN